

*Juhász Krisztina, PhD hallgató,
Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Politológiai Tanszék*

Az állam szerepének változása a globalizációban

1. Bevezetés

Korunk legnagyobb kihívása a globalizáció okozta gazdasági, politikai, környezeti és kulturális kérdések megválaszolása. A feladat nem egyszerű, mert alapvetően két, szöges ellentétben lévő álláspont alakult ki a globalizációval kapcsolatban. Az egyik szerint a globalizáció egyrészt az emberiség fejlődésének természetes folyamata, ezért aztán elkerülhetetlen, másrészt csak jó származhat belőle: jólét és demokrácia globális szinten. A másik vélemény szerint a globalizáció az ördögtől származik, pozitívumai nincsenek, csak hátrányai: a szegényeket még szegényebbé, a gazdagokat még gazdagabbá teszi. Ez vonatkozik az egyes országokra, de az országokon belül élő emberekre egyaránt.

A globalizáció mibenlétét a témával foglalkozó szerzők megközelítései nyomán törekszem meghatározni, anélkül, hogy a fenti két szélsőséges álláspont valamelyikével is azonosulnék.

Talán az egyik legfontosabb kérdés az, hogy mi az állam szerepe a kérdések megválaszolásában. Van-e az államnak egyáltalán még létjogosultsága?

Azon véleményekkel ellentétben, amelyek az állam halálát vizionálják, szerintem az állam nem tűnik el a globalizáció keretében lezajló gazdasági és politikai integráció eredményeként, hanem átalakul. Ezt próbálom alátámasztani a szuverenitás kérdését tárgyaló fejezetben, illetve a nemzetközi politika aktorait vizsgáló részben.

Az állam gazdasági szerepvállalásának kérdését taglalva a jóléti állam intervencionalista politikáját állítom szembe a neoliberais gazdaságpolitika követelményeivel. Az állam gazdasági szerepvállalása, ellentétben a neoliberais megközelítéssel, igenis szükséges. Az államnak kell ugyanis sok esetben a neoliberaisok által fennen hirdetett szabadversenyt biztosítania, mert a transznacionális vállaltok fúziója során

monopóliumok alakulnak ki számos területen. Az állam azonban önmagában már nem képes megbirkózni a globalizáció okozta nehézségekkel, ezért szükség van a szupranacionális szervezetekre. Mivel a globalizáció motorjaként elhíresült nemzetközi szervezetek-az IMF, a Világbank és a WTO-tevékenysége eléggé ellentmondásos, szerencsésebb lenne talán az ENSZ keretein belül működő szervekre bízni az emberarcúbb globalizáció kialakítását.

2. A globalizációról

A globalizációról folyó viták szinte mindennaposak: politikusok, szociológusok, közgazdászok érvelnek a globalizáció mellett vagy ellen, sorolják előnyeit és hátrányait.

Egyre gyakoribbak a globalizáció ellenes tüntetések is, amelyek főleg a folyamat motorjaként emlegetett Világkereskedelmi Szervezet (WTO), a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank és a G8-ak országainak tevékenysége ellen irányulnak.

De mi is tulajdonképpen a globalizáció?

A fogalom tisztázása nem egyszerű, hiszen a vizsgált jelenség számos területet érint:

- A gazdaságot
- A pénzügyi rendszert
- A társadalmat
- A politikát
- A kultúrát

Első lépésben különbséget kell tennünk globalizáció, globalitás és globalizmus között, nézzük tehát ezen fogalmak magyarázatát egyenként:

- **globalizáció:** az a folyamat, amely során a földrajzi helyek, valamint az ott tevékenykedő gazdasági, társadalmi, politikai szereplők közötti integráció megerősödik. Az integráció megerősödésével párhuzamosan a földrajzi helyek és az ott található szereplők közötti kölcsönös függési kapcsolatok is megerősödnek; az integráció és a kölcsönös függésrendszer hatósugarának kibővülésével pedig világot átfogó, globális gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális hálózatok jönnek létre.¹

---

¹ A definíció Cséfalvay Zoltán Globalizáció 1. 0 c. könyvéből származik: 232. oldal

- **globalitás:** a kifejezés egy *állapotra* utal: a világ gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális integrációjának mértékét írja le. A globalitás mértékének jelzésére szolgál az A. T. Kearney tanácsadó vállalat és a Foreign Policy amerikai külpolitikai folyóirat által kidolgozott mutatószám, a globalizációs index.
- **globalizmus:** a neoliberais gazdaságpolitika, a szabadpiac és a szabadkereskedelem *ideológiája*, amely a gazdaság elsődlegességét, a piac mindenhatóságát hirdeti.

A fogalom jelentésének további árnyalása érdekében nézzünk néhány meghatározást a globalizációval foglalkozó hazai és külföldi szerzőktől:

Wayne Ellwood szerint „A globalizáció új szó, de régi folyamatot jelöl. A világgazdaságnak azt az integrációját, amely igazán az európai gyarmatosítás hajnalán, öt évszázaddal ezelőtt kezdődött. Ezt a folyamatot az utóbbi negyed században felgyorsította a komputer technológia robbanásszerű fejlődése, a kereskedelmi korlátok lebomlása, valamint a multinacionális vállalatok politikai és gazdasági hatalmának növekedése.”²

Ellwood a globalizáció kezdetét a gyarmatosítás indulására datálja, amelynek eredménye a világkereskedelem gyors növekedése és felvirágzása.

A mai globalizáció természetesen számos ponton különbözik az ötszáz vagy száz évvel ezelőtti globalizációtól: fontos jellemzője a kommunikációs technológia forradalma, a légi teherszállítás fejlődése és a tengeri fuvarozás olcsóbbá válása. A szállítási feltételek optimalizálásával pedig megnőtt az áruszállítás, amely fokozza a környezetszennyezést, növeli a légkör szén-dioxid tartalmát, ami klímaváltozáshoz és globális felemelkedéshez vezet. Ez az egyik fő oka, hogy a környezetvédők tiltakoznak a globalizáció ellen.

A jelenkori globalizáció másik fontos jellegzetessége arra a szerkezetváltásra vezethető vissza, amely a nyolcvanas években következett be. Angliában Margaret Thatcher, az USA-ban pedig Ronald Reagan az állam szabályozó szerepének a drasztikus csökkentését irányozta elő. A szabadkereskedelmet, a korlátozástól mentes beruházást, deregulációt, költségvetési egyensúlyt, alacsony inflációt és az állami vállalatok privatizálását, a nemzetgazdaság felvirágoztatásának hatékony tervét hirdették.

Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 2004.

² Wayne Ellwood: A globalizáció 13. oldal

HVG Könyvek HVG Kiadói RT. Budapest, 2003.

Anthony Giddens többek között kiemeli a globalizációnak azt a tulajdonságát, hogy elvonja a hatalmat a helyi közösségektől, a nemzetektől, és „a globális arénába” utalja. A globalizációról folytatott viták nagy része akörül forog, hogy az mennyire érinti a nemzetállamokat. Erősek maradnak-e vagy egyre inkább irrelevánsá válnak? Giddens szerint a nemzetállam még mindig erős, bár a szemünk előtt alakul át. A hidegháború végével a legtöbb államnak nincs ellensége, viszont szembesülnek bizonyos kockázatokkal, veszélyekkel (pl. terrorizmus, környezetszennyezés).

Olyan intézmények működnek, amelyek kívülről ugyanúgy néznek ki, mint régen, belülről azonban mások, Giddens szerint ilyen a nemzet, a család, a hagyomány. „Kiürített intézményeknek” nevezi ezeket, amelyek nem képesek ellátni azokat a feladatokat, mint régen.

A globalizáció előrehaladtával egy globális kozmopolita társadalom jön létre, amely nem egy kollektív emberi akarat hatására alakul ki, inkább anarchikusan, véletlenszerűen és több tényező hatására.

Ulrich Beck szerint a globálisan működő gazdaság megrendíti a nemzeti gazdaságok és a nemzetállamok alapjait, ezáltal kibontakozik egy beláthatatlan következményű közvetett politizálás, a „Subpolitisierung”. A globális méretű vállalkozások már nemcsak a gazdaság alakításában játszanak kulcsszerepet, hanem a társadalom egészében. A globalizáció gyengíti, relativizálja a nemzetállami politika hatalmát, és ez megfigyelhető valamennyi nemzetállami privilégiumnál: az adózásnál, a rendőrség hatáskörénél, a külpolitikánál és a katonai biztonságnál. Beck a fentiek közül az adózást emeli ki, és a következő megállapítást teszi.

Az adókiivetés egy adott területhez kötődik, de a globális vállalatok az egyik országban termelnek, a másikban adóznak, a harmadikban állami ráfordításokat követelnek az infrastruktúra fejlesztéséhez. A transznacionális vállalatok új jelszava: „Kapitalizmus munka nélkül, kapitalizmus adók nélkül!”. A nemzetállamnak alapvetően két választási lehetősége van ebben a helyzetben: vagy bezárkózik, vagy kinyitja a piacát a tőke előtt, hogy fenn tudjon maradni a világ gazdasági versenyben. A transznacionális vállalatok sokszoros támogatást élveznek:

- infrastrukturális intézkedéseket kényszerítenek ki a nemzetállamtól
- állami szubvenciókat kapnak
- minimalizálják a befizetendő adó mértékét

Beck a transznacionális vállalatokat-mivel kivonják magukat az adózási kötelezettség alól-virtuális adófizetőknek nevezi.

Szigeti Péter a kapitalizmus négy szakaszos periodizációjában a globális kapitalizmust a negyedik fejlettségi foknak tekinti.

Az első fokozat a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet. Ekkor a nagy földrajzi felfedezések nyomán kialakul a modern világgazdasági rendszer.

A következő lépcső a 19. század elejétől az I. világháborúig datálható szabadversenyos kapitalizmus.

A harmadik szakasz a szervezett monopolista szakasz, amely az I. világháború után kezdődött és az 1970-es évek elejéig tartott. Ezen időszakon belül különíthető el az 1945-től 1973-75-ig tartó jóléti állam korszaka a centrum országokban.

Végül a negyedik szakasz a globális liberálkapitalizmus korszaka, amelyek jellemzője, hogy a tőke elveti a nemzetállami keretekben szervezett közvetítést, és közvetlenül uralkodik a gazdaság és a társadalom fölött. Szigeti szerint a globalizáció nem érthető meg a jóléti állam korszakának vizsgálata nélkül, mert az arra adott reakcióként alakult ki: általános rekaptalizációt, visszatérést jelent a 19. századi „tisztá kapitalizmushoz”. A globalizációt alátámasztó ideológia, a neoliberalizmus jelszavai: dereguláció, privatizáció, monetarizmus, individualizmus.

Samuel P. Huntington „A civilizációk összeecsapása és a világrend átalakulása” című munkájában a globalizáció eredményeként egy egyetemes civilizáció lehetőségét veti fel. Az egyetemes civilizáció azokat az értékeket jelenti, amelyek a nyugati civilizációban vallanak az emberek. Huntington ezt Davosi Kultúrának nevezi, mivel minden évben üzletemberek, bankárok, tisztségviselők, újságírók találkoznak a svájci Davosban tartott Világgazdasági Fórumon.

Mit takar pontosan a Davosi Kultúra kifejezés?

Individualizmust, piacgazdaságot, demokráciát és az emberi jogok tiszteletben tartásának elvét.

A Szovjetunió összeomlását követően nyugaton elterjedt az a nézet, hogy a demokratikus berendezkedés, illetve a liberalizmus ideológiája győzött, és egyetemessé válhat. A Nyugat és főleg az Egyesült Államok úgy hiszi, hogy a nem nyugati civilizációknak is el kellene kötelezniük magukat a Nyugat értékei mellett, és így létrejöhet a már említett egyetemes civilizáció. Csakhogy ami univerzalizmus a Nyugat szempontjából, az imperializmus a nem nyugati civilizációk számára, amelyek szeretnének megszabadulni a nyugati gazdasági, katonai, kulturális uralomtól. A globalizáció a civilizációk közötti feszültséghez, azok összeecsapásához vezet Huntington szerint. A Nyugat és a nem nyugati

civilizációk közötti ellenségeskedés mértékét változónak tartja, és három kategóriába sorolja a nem nyugati államokat a várható viselkedésük alapján:

1. Agresszív civilizációk: Kína és az iszlám országok Nyugathoz való viszonya folyamatosan feszült, gyakran ellenséges.
2. Latin-Amerika és Afrika, amelyek függenek a Nyugattól, az érdekelletétek ellenére nem tanúsít rendszerint ellenséges magatartást.
3. Oroszország, India és Japán viszonya pedig a fent említett két kategória közé esik: hol az együttműködés, hol a konfliktus jellemzi a Nyugathoz fűződő viszonyukat

Kiss J. László a globalizációt a hidegháborúval hozza összefüggésbe, amely mint ő is megjegyzi első hallásra meglepőnek tűnik, hiszen a hidegháborút a nemzetközi rendszer megosztottságával szokás jellemezni. Az USA és a Szovjetunió közötti rendszerkonfliktus azonban a megosztottságon túl a nyugati szövetségi rendszer integrációjához is vezetett, amely a globalizáció alapjául szolgált. A globalizáció tehát a hidegháború nyomán kialakult nyugati integráció következménye.

A fenti definíciókból is jól látszik, hogy a globalizáció igen összetett folyamat, és az általam vizsgált szerzők más-más jellemzőjét állítják vizsgálódásuk központjába.. **Cséfalvay Zoltán** minden aspektusból törekedett bemutatni a globalizációt, és ezért ő több folyamatot felölelő jelenségként kezeli, továbbá különbséget tesz a globalizáció hétköznapi és tudományos meghatározása között. A hétköznapi definíciók azon túl, hogy nem tudományos igényvel születtek, többnyire egyetlen és ezért sokszor elfogult szemszögből próbálják megmagyarázni a globalizációt.³

2.1 A hétköznapi meghatározások

2.1.1 Globalizáció= nemzetköziesedés

Talán a leggyakoribb felfogás szerint a globalizáció azonos a gazdaságok és társadalmak nemzetköziesedésével. A meghatározás alapján a globalizáció mennyiségi kérdés, hiszen a tőke, a munka, az áruk az emberek korábban is -a nagy földrajzi felfedezések

---

³ Az alábbi kategorizálás Cséfalvay Zoltán Globalizáció 1.0 című könyvéből származik Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 2004.

nyomán- átlépték az országhatárokat, de ez mára tömegessé és egyre nagyobb jelentőségűvé vált.

A nemzetköziesedés és a globalizáció kapcsolatát elemzi a vilárendszer elmélete, és az irányzat kutatói különbséget tesznek:

- A nemzetköziesedés évszázadok óta tartó folyamata, az úgynevezett **strukturális globalizáció**, valamint
- A nemzetköziesedés jelenleg zajló, a neoliberális ideológia által vezérelt, és a transznacionális vállalatok, illetve nemzetközi szervezetek (IMF, WTO, Világbank, G8-ak) által szervezett szakasza, **a globalizációs projekt** között.

Az elmélet szerint, tehát amit napjainkban átélünk, az nem „a” globalizáció, hanem az évszázadok óta tartó (strukturális) globalizációnak a legújabb hulláma.

További jellemzője a vilárendszer elméletének, hogy a globalizációt egy regionálisan egyenlőtlenül zajló folyamatnak tartja, és a globalizáció lényegét éppen ebben az egyenlőtlen fejlődésben látja.

Az tény, hogy napjainkban a világgazdaság egy erősen tagolt rendszer. Ezt a tagoltságot pedig az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI) nagyságának segítségével lehet legkönnyebben jellemezni. A Világbank ezzel a módszerrel sorolja be az országokat a következő kategóriákba:

- Alacsony jövedelmű országok (periféria): a Szaharától délre fekvő afrikai országok, Dél-Ázsia nagy népességű államai, és a volt szovjet utódállamok Közép-Ázsiában
- Közepes jövedelmű országok alsó osztálya (félperiféria): Kelet - Ázsia nagy népességű országai, a volt szovjet utódállamok Kelet-Európában, Közép-Amerika országai
- Közepes jövedelmű országok felső osztálya (félperiféria): Kelet-Közép-Európa országai és a latin-amerikai országok egy része
- Magas jövedelmű OECD-tagországok (centrum): USA, Kanada, Japán, Dél-Korea, Új-Zéland, Észak-, Nyugat- és Dél-Európa országai
- Magas jövedelmű nem OECD-tagországok: a Karibi térség és Európa adóparadicsomai, a Közel-Kelet olajsejkségei

A globalizációt a nemzetköziesedéssel megfelelő definíció gyengéje, hogy önmagában a nemzetköziesedés nagyságának, mértékének a változása nem elég a folyamat egészének a megértéséhez.

2.1.2 Globalizáció=piaci liberalizáció

Ez a meghatározás a globalizációt azonosítja a szabadkereskedelem, a szabad piacgazdaság és a neoliberális világmetéti elterjedésével. A felfogás szerint azért mélyülnek el a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, mert a világ egyre több országában érvényesül a szabadkereskedelem, bontják le a vámokat és egyéb korlátozásokat. Ezt segíti az állam szabályozó szerepének csökkenése, a dereguláció valamint az állam vállalkozói vagyonának privatizálása. Az eredmény egy nyitott világgazdaság, sokan egy globális piac születéséről beszélnek, ahol a nemzetállamok határainak egyre kevesebb szerep jut. A globalizáció motorja ezek szerint nem annyira közlekedési és kommunikációs technika fejlődése, hanem inkább a nemzetállam gazdaságot szabályozó és ellenőrző szerepének csökkenése. Ahogyan csökken a nemzetállam szerepe ezeken a területeken, úgy nő a gazdasági erőforrások szabad áramlásának mértéke, és alakul ki egy globális gazdaság és társadalom.

A probléma ezzel a definícióval szintén az, ami a nemzetköziesedéssel, azaz a szabad piacgazdaság terjedése már két évszázada tartó folyamat. A neoliberális kifejezés is arra utal, hogy a XIX. századi liberalizmus megújulása tapasztalható, és nem egy teljesen új jelenség, a globalizáció.

2.1.3 Globalizáció=homogenizálódás

A homogenizálódás a gazdaság, a kultúra és a társadalom egységesülését jelenti ebben a felfogásban, de a legnagyobb hangsúly az áruk és termékek univerzálissá válásán van. Tehát bizonyos termékek, bárhová menjünk is a világon, szinte mindenhol megtalálhatók: Coca-Cola, ADIDAS sportruházat, Sony televízió, Nokia telefon, BOSS öltöny.

Ez a folyamat szintén nem az elmúlt évtizedek szülötte, hiszen a század elején az autók nagy részét egyetlen típus, Ford T-modellje jelentette világszerte. Hogy ez a jelenség tömegessé vált, a transznacionális vállalatok termelési gyakorlatával függ össze.

Ezek a cégek a világ számos pontjára kiterjesztett termelési folyamat keretei között állítják elő termékeiket, és az értékesítésük is a világpiacon történik.

A globalizáció kifejezés először 1983-ban jelent meg a Harvard Business School marketingprofesszora, Theodor Lewitt egyik tanulmányában. Tehát nem közgazdászok, politológusok vagy szociológusok használták először ezt a kifejezést, hanem az értékesítés területén dolgozók. Ekkor még nem jelent mást, mint a termékek globális marketingjét: egységes megjelenést, egységes reklámot. A nagyvállalatok figyelmen kívül hagyva a nemzeti fogyasztási sajátosságokat és hagyományokat, az egységes világpiacon termelnek.

Azonban az utóbbi időben egy ellenkező irányú folyamat is megjelent, és ezért a korábbi globalizáció kifejezés átalakult glocalizációvá. A glocalizáció szó a globális és a lokális, tehát a világméretű és a helyi szokások kölcsönhatását hivatott kifejezni. A kifejezés Japánból ered, a „dochakuka” szó lefordításából, és hasonlóan a globalizációhoz, ez is az üzleti tudományok világában született. A szó egyszerre két folyamatot jelöl:

- A lokálisan keletkezett áru, kulturális minta vagy életforma kilép a helyi keretektől, és világméretűvé válik.
- A globálisan terjedő áru vagy életmód a terjedése során igazodik a helyi szokásokhoz, tehát bizonyos értelemben ismét lokálissá válik.

Mára a glocalizáció nem csupán marketingstratégia, hanem jelenti a kultúrák kölcsönhatását, a globális és lokális erőforrások összekapcsolására épülő gazdaságfejlesztési stratégiát is.

A legérzékenyebb terület a kultúrák és életmódminták egymásra hatása. A glocalizáció nem jelenti egy helyi kultúra felszámolását, hanem csupán átalakítja azt. Felmerül a kérdés: származhat-e előny ebből a folyamatból egy adott helyi kultúra számára? Természetesen számos reakció lehetséges: elzárkózás a globalizáció elől; a helyi értékek harcra való felkészítése; teljes alárendelés a globális mintáknak. De előny csak abban az esetben származhat a folyamatból, ha az adott közösség kihasználja a globalizáció (glocalizáció) természetében rejlő lehetőséget, és kulturális értékeit, életmódmintáját kiviszi a nagyvilágba.

2.1.4 Globalizáció= amerikanizálódás

Az amerikai termékek, az amerikai értékrendet és életmódot sugalló hollywoodi filmek kétségtelenül agresszív terjeszkedése vezetett ennek az interpretációnak a

kialakulásához. Valójában ez is a homogenizálódás egy fajtája, csak éppen amerikai mintára. Az igazsághoz tartozik, hogy nemcsak az Egyesült Államok felől éri ilyen hatás a világot, hiszen az ír népzene, a latin-amerikai szappanoperák, vagy a zsidó kabbala világméretű terjedése szintén jól kimutatható jelenség. Az amerikai minta azonban gőzhengersizűen söpör végig a világon, gondolok itt nem csak a termékek világméretű terjedésére, de a hollywoodi filmek dömpingjére, a Halloween, a Valentin-nap megjelenésére is. A McDonald's franchise-rendszeréről, McDonaldizációnak is nevezik ezt a jelenséget. Természetesen az amerikanizáció tágabb fogalom, mint a McDonaldizáció. Amerikanizálódás alatt az alábbi folyamatokat értjük:

- Az amerikai ipari modell elterjedése a II. világháború után
- Az amerikai fogyasztói modell világméretűvé válása az 1990-es években
- Az amerikai média külföldi jelenléte
- Az amerikai áruk (Coca-Cola, Windows, Barbie-baba stb.) világméretű értékesítése
- Markáns diplomáciai és katonai törekvések, beleértve a demokrácia terjesztésére és erősítésére irányuló erőfeszítéseket is
- A világ minden tájáról származó értelmiségiek amerikai egyetemeken történő képzése

Az amerikanizáció és ezen belül a McDonaldizáció tehát homogenizáció, amely az amerikai eszmék, áruk, kultúra, életmód egyoldalú, világméretű terjedését jelenti. Ha a három fogalom- globalizáció, amerikanizáció, McDonaldizáció- egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, akkor a globalizáció a legtágabb, majd az amerikanizáció és végül a McDonaldizáció következik. Továbbá míg az utóbbi kettő homogenizáló hatású, addig a globalizáció, mint azt az előző címszó alatt is tárgyaltuk, a kultúrák kölcsönhatását, kölcsönös függését jelenti.

A globalizáció amerikanizációként való felfogása átpolitizálja a fogalmat és az arról folytatott vitát. Sokan-főleg a muszlim országok- kulturális és politikai újgyarmatosításnak tartják ezért a globalizációt.

2.1.5 A tudományos definíciók

A fent ismertetett hétköznapi definíciók, mint látjuk sokszor egymásnak ellentmondók, leegyszerűsítők és átpolitizáltak, ezért önmagukban alkalmatlanok egy olyan összetett folyamat, mint a globalizáció meghatározására.

Ezért van szükség a hétköznapi definíciókon túl, tudományos meghatározásokra is, amelyeknek a kulcsa – bármilyen sokfélék is legyenek- a földrajzi helyek szerepének és kapcsolatának ártértékelődése. A globalizáció során a földrajzi helyek és az ott található szereplők tevékenységnek földrajzi hatósugara kiterjed, és ezek a helyek, illetve szereplők hálózatokká szerveződnek, oly módon, hogy kölcsönös függés alakul ki közöttük.

Ha kísérletet teszünk a globalizáció általános tudományos meghatározására, akkor a következő definícióhoz juthatunk:

A globalizáció olyan gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális folyamat, amely során a földrajzi helyek és az ott tevékenykedő szereplők közötti integráció megerősödik, ezzel párhuzamosan a helyek és szereplők között kölcsönös függésrendszer alakul ki, amelynek következménye világot átfogó gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális hálózatok létrejötte.

Cséfalvay szerint, ha egy meghatározás nem az integrációból, az interdependenciából és az ezek következményeként kialakuló hálózatokból indul ki, akkor nem tekinthető tudományosnak, és megreked a politikai elemzés szintjén.

3. A szuverenitás problematikája

A szuverenitás kérdése - természetének és hordozójának meghatározása - a XVI. század óta foglalkoztatja az államtudomány iránt érdeklődők gondolatait. A történelem során újabb és újabb szuverenitáselméletek születtek, és ezek az elméletek mindig valamely politikai berendezkedés igazolására szolgáltak. A teljesség és az egyes elméletek részletes ismertetése nélkül a következőkben áttekintem, hogy hogyan változott a szuverenitás természetéről és hordozójáról való gondolkodás.

A szuverenitás tanának elméleti megalapozója a francia **Jean Bodin** volt, aki a „Hat könyv a köztársaságról” című munkájában fejti ki a fejedelmi szuverenitás tételét, amely az abszolút monarchiák igazolását célozta.

Ha az elmélet történelmi háttérét vizsgáljuk, vissza kell térnünk a XVI. századba, amikor a francia király két hatalommal szemben kívánta függetlenségét biztosítani: a Német-Római Császársággal és a pápai hatalommal szemben. Mindkettő univerzális hatalomként tekintett önmagára: az egyik világi, a másik egyházi univerzalitásra törekedett. Az egyes államoknak - így a francia államnak is - ezzel a két univerzális birodalommal szemben kellett függetlenítenie magát. A szuverenitás fogalmának kialakulásához nemcsak külpolitikai tényezők vezettek, hanem az államon belüli feudális anarchia felszámolására irányuló akarat is. Bodin tehát a kettős cél - a külső és belső szuverenitás - elérése érdekében abszolútnak tekintette a monarchát megillető főhatalmat.

Természetét tekintve a szuverén hatalom a polgárok felett gyakorolt legmagasabb, korlátlan és örökös hatalom. Ebből az abszolút hatalomból számos jogosultság származik: törvényalkotás, a háborúindítás, a békekötés, a tisztségviselők kinevezésének joga, a kegyelmezés gyakorlásának, pénzkibocsátásnak, adószedés, súlyok és mértékek megállapításának a joga. A legfőbb hatalom, a *summa potestas* Bodin szerint a monarchát illeti (bár elméletben nem zárja ki, hogy az emberek összességét vagy kisebb csoportját is megillette), aki alattvalói beleegyezése nélkül hozhat törvényeket, amelyek viszont őt magát nem kötik. A monarchát megillető szuverenitás kizárólagos korlátai az isteni törvények, a természetjog követelményei, valamint a magántulajdon szentsége. A természetjogi korlátból adódik, hogy amíg a saját és az elődei által hozott törvények nem kötik az uralkodót, az általa megkötött szerződések igen, hiszen a *pacta sunt servanda* elv az egyik legfontosabb természetjogi parancs.

Bodin szerint az állam abban különbözik minden más társadalmi közösségtől, hogy jelen van benne a szuverenitás mozzanata. A *summa potestas* tehát ebben az olvasatban az állam differencia specificája, amelynek a megléte azonban önmagában nem elegendő ahhoz, hogy államról beszéljünk. A szuverenitáson túl az állam fogalmi elemét képezi Bodinnél a közös terület, a közös pénzügy, az utcák, terek, templomok, a törvények.

Bodin megközelítésében számomra nem csak a szuverenitás abszolút természete és letéteményesének szubjektuma a meghatározó, hanem az a mozzanat is, hogy a legfőbb hatalmat összeköti az állammal, amikor az állam fogalmi elemévé teszi.

Az angol, majd a francia polgári forradalom nyomán kialakult helyzet új szuverenitás-felfogást is eredményezett, megváltozott a legfőbb hatalom természete és letéteményese is. A gazdaságilag megerősödött polgárság érdekeinek nem felelt meg a hatalom koncentrációja,

amely az abszolút monarchiák lényegét jelentette. **John Locke**: „Két értekezés a polgári kormányzásról” című munkájában a parlamentet tekinti a szuverenitás hordozójának.

A hatalom megosztásának klasszikus teoretikusa, **Montesquieu** elméletében a főhatalom nem egységes, hanem megoszlik az egyes hatalmi ágak között- törvényhozás, végrehajtás, igazságszolgáltatás-, így kerülvén el a hatalom koncentrációját.

A népszuverenitás gondolatának atyja, **Rousseau** elveti a hatalommegosztás gondolatát, és a szuverenitás letéteményesének a nép egészét, a politikai közösséget tartja, amely a társadalmi szerződés nyomán alakult ki. Ez a szerződés a természeti állapot megszűnésével kialakult kaotikus állapotot hivatott felszámolni a társadalmi állapot létrehozása útján. A társulási szerződés alanyai az emberek, vagyis az egymással egyenrangú individuumok, és ebből az következik, hogy az emberek a természeti állapotban őket megillető jogukról nem egy tőlük elkülönülő hatalomnak a javára mondanak le, hanem a saját maguk alkotta politikai közösség általános akaratának vetik alá magukat.

Rousseau szerződéselmélete számos ponton különbözik **Hobbes** teóriájától, aki „Leviatán” című művében szintén a monarchát tartja a szuverenitás birtokosának. Az államot megelőző időszak Hobbesnál is kaotikus, és a bellum omnium contra omnes jellemezte, de ez nem a természeti állapot megszűnésének a következménye, mint Rousseau interpretációjában, hanem maga a természeti állapot.

Az államot az önző emberi természet hozza létre azért, hogy a túlélésük és biztonságuk szavatolása érdekében lemondanak a hatalomról egy tőlük elkülönülő személy vagy testület javára. A szuverenitás tehát átruházás útján illeti meg az uralkodót, az emberek pedig az átruházással egyben lemondanak ellenállási jogukról, és kötelesek megtartani a monarcha parancsait.

A 20. századi szuverenitáselméletek közül az egyik legmarkánsabb kétség kívül **Hans Kelsen** nevéhez köthető, aki a „Tiszta jogtan” című könyvében a jogszuverenitás elméletét dolgozta ki, amikor az államot a jogrenddel azonosította. Itt tehát nem válik el egymástól az állam és a jogrend fogalma, és ebből következően nem vetődik fel annak a kérdése sem, hogy melyik primátusa érvényesül, a jogé vagy az államé. „Az állam jogrend. De nem minden jogrendet nevezünk egyszersmind államnak. Csak akkor tehetjük ezt, ha a jogrend az őt képező normák létrehozására és végrehajtására bizonyos munkamegosztással működő szervezetet létesít. Államnak nevezzük a jogrendet, ha a központosítás egy bizonyos fokát már

elérte.”⁴ Kelsen elveti az állam jog általi igazolását, hiszen az állam és a jog egy és ugyanaz. Tagadja, hogy a jognak bármit is igazolnia kellene, mert az igazolás értékelést jelent, és az értékelés nem a jog, hanem az etika és a politika dolga.

Carl Schmitt a szuverenitásra vonatkozó gondolatmenetét az 1922-ben megjelent Politikai teológia című munkájában fejtette ki. Véleménye szerint: „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”⁵, tehát a szuverenitás fogalma összekapcsolódik a kivételes állapot intézményével. A kivételes állapot jellemzője, hogy a jogrend által biztosított normativitás megszűnik, és a szuverén döntésein alapuló rend veszi át a helyét. Itt tehát elválnak egymástól az állam és jogrend, és az állami primátus elve érvényesül. Kivételes állapotban tehát az állam saját fennmaradása érdekében félretolhatja a jogrend szabályait. Schmitt elmélete estén sem szabad figyelmen kívül hagyni a történelmi háttérrel: a weimari alkotmányt, és az arról folyó közjogi vitákat, elsősorban az elnöki hatalomról szólókat. Schmitt egy korábbi könyvében, a „Die Diktaturban” a diktatúra két típusát különböztette meg: a megbízási alapú diktatúrát és a szuverén diktatúrát. Az első esetben az alkotmány időleges felfüggesztésére az alkotmány rendelkezései alapján, azzal mintegy összhangban kerül sor. A második esetben viszont a diktatori hatalomgyakorlás az alkotmányos keretekre tekintet nélkül valósul meg. A kapcsolatot a diktatúra schmitti tipizálása és a szuverenitás között a weimari alkotmány 48. szakasza teremti meg: ez felhatalmazta a birodalmi elnököt arra, hogy a közrend és a közbiztonság súlyos fenyegetettsége estén, akár a fegyveres erők igénybevételével is, lépéseket tehessen a közrend helyreállítására, és ennek során felfüggeszthesse az alapvető jogok gyakorlását. A kivételes jogrendben tehát a birodalmi elnök megbízott diktátorként léphet fel a rend helyreállítása érdekében, és az ilyen minőségében hozott döntéseiért nem vonható felelősségre.

A fent áttekintett szuverenitáselméletek alapján megállapítható, hogy a szuverenitás abszolút jellegétől eltávolodva a korlátozott szuverenitás eszméje vált uralkodóvá, bár Carl Schmitt teóriája az abszolút szuverenitás elvének reneszánszát jelenti a 20. században.

Ahogy Bódig Mátyás rámutat „Az abszolút szuverenitás” című munkájában⁶, az abszolút hatalom, abszolút állam kifejezés félrevezető, mert a szó szoros értelmében vett

---

⁴ Kelsen, Hans: Tiszta jogtan 65. oldal
Az ELTE Bibó István Szakkollégium kiadványa Budapest, 1988.

⁵ Schmitt, Carl: Politikai teológia 1. oldal
ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Tempus kiadvány Budapest, 1992.

⁶ Bódig Mátyás: Az abszolút szuverenitás 272-275. oldal

abszolút, vagyis minden korlátozástól mentes hatalom soha nem létezett. Visszautalnék itt Bodinre, az abszolút monarchia teoretikusára, akinek az elméletében a monarchát igenis kötik az isteni törvények, a természetjog parancsai, valamint a magántulajon. Akik tehát abszolút hatalomról beszélnek, relatíve abszolút hatalmat értettek ez alatt, amely nem minden korláttól, hanem csak bizonyos korlátoktól mentes. Leginkább olyan hatalmat értettek az abszolút szuverenitás fogalma alatt, amely a törvényi kötöttségektől mentes. (Teljesen ez sem igaz, mert bizonyos törvények az abszolutista uralkodót is kötötték, például a trónutódlásra vonatkozó törvény, amely az uralkodó szuverenitásának jogi forrását jelentette.)

Az abszolút szuverenitás azt feltételezi, hogy kell lenni valakinek vagy valakiknek az államon belül, akinek (akiknek) a döntése nem vitatható, és feltétlen engedelmességre tarthat igényt. Az egyértelmű és végleges döntés fontosságának hangsúlyozása jellemző tehát az elmélet híveire. Nem az a fontos, hogy milyen döntések születnek, hanem az, hogy véglegesek és megfellebbezhetetlenek legyenek. A másik lényegi ismérve az abszolút szuverenitásnak, hogy hordozója feltétlen engedelmességre tarthat igényt, a politikai közösség tagjait semmilyen körülmények között sem illeti meg az ellenállási jog.

Az abszolút szuverenitásra vonatkozó elméletek a 18-19. századra háttérbe szorultak, és a legfőbb hatalomra vonatkozó gondolkodásban a törvényes keretek közé szorított szuverenitás eszméje vált uralkodóvá. A szuverenitásnak ez a korlátozása azonban önkéntes jellegű, az állam saját magát szorítja a törvényes keretek közé az alkotmány elfogadásával.

De mi a helyzet a szuverenitás külső szférájával?

A divergáló szuverenitáselméletek ellenére abban megegyezés tapasztalható, hogy az állami szuverenitásnak van egy külső és egy belső megnyilvánulása.

Az állam belső szuverenitása azt jelenti, hogy területén belül rajta kívül nincs vele egyenlő hatalommal bíró szereplő.

A külső szuverenitás értelmében pedig az állam független, és döntéseit külső kontroll nélkül hozza. Sokáig (egyések még ma is) és sokan ezt a külső szuverenitást úgy értelmezték, hogy az állam nincs egyetlen nála magasabb külső hatalomnak sem alárendelve. Ez az interpretáció azonban a nemzetközi jog uralmát vonja kétségbe. Ahogyan Hans Kelsen írja: „A nemzetközi jognak mint olyan jogrendnek az eszméje, mely az egyes államok hatalmi

körét kölcsönösen elhatárolja, és így ezeket mint jogalanyokat egymás mellé állítja, csak lépcsőről lépésre és a szuverenitás dogmája elleni harc árán tud érvényesülni.”⁷

Kelsen 1931-ben publikált értekezésében végigköveti a nemzetközi jog államok feletti jogrendként való elismerésének folyamatát, és kifejti, hogy amíg a szuverenitás dogmája sértetlenül és teljes egészében fennmarad, addig az államok feletti kötelező rend nem nevezhető jogrendnek. „Azok a normák, amelyek az államot más államokkal szemben bizonyos magatartásra kötelezik, más jellegűek, mint magának az állam rendjének normái [...]. Az úgynevezett nemzetközi jog csupán mint az erkölcs egy faja jön számításba. Ennek folytán megsértése nem jogsértés, nem ítéhető meg úgy, mint az állami rend elleni magatartás, mert csak ez érvényesül a szó valódi értelmében vett jogrendként.”⁸Kelsen azonban rámutat arra, hogy az a követelmény, hogy az államok feletti nemzetközi rend jogrendként érvényesüljön, tartósan nem utasítható vissza.

A következő lépcső a nemzetközi normák jogi jellegének elismerése, ám csak annyiban, amennyiben az állam azokat saját jogrendjébe felveszi. „Csak az állam adhatja meg a normáknak a jogi norma értékét azáltal, hogy azokat mint ilyeneket elismeri. A nemzetközi jog azon normák összessége, amelyeket az állam saját viszonylataiban érvényesülni enged. A nemzetközi jog külső államjog.”⁹Kelsen a szuverenitás sérthetetlenségének dogmáján alapuló elméletet az állami jogrend primátusa elméletének nevezi. Véleménye szerint azonban „az olyan nemzetközi jog, amely csak az egyes államok akarata folytán érvényesülhet, nem teljesítheti az eszméje szerinti specifikus feladatát. Nevezetesen azt, hogy megvalósítsa az államok egymás mellé rendelését és jogi szférájukban való kölcsönös korlátozását. Az államok ilyen jogi egymás mellé rendelése csak felettük álló jogrendből indulhat ki, amelynek érvényessége nem függ az egyes államok akaratától.”¹⁰

A nemzetközi jog tehát olyan jogrendszer, amely az államok fölött áll, és független az akaratuktól. A szuverenitás ebből következően ketté bomlik: államjogi (belső) és nemzetközi jogi (külső) szuverenitásra. Az államjogi szuverenitás azt jelenti, hogy az állam a határain belül a legfőbb hatalom, tehát minden más jogközösséget magában foglal. A nemzetközi jogi

---

⁷ Kelsen, Hans: A szuverenitás fogalmának változása 605. oldal

In: Takács Péter: Államtan

Írások a XX. Századi általános államtudomány köréből

Szent István Társulat Budapest, 2003.

⁸ Lásd ugyanott 605. oldal

⁹ Lásd ugyanott 606. oldal

¹⁰ Lásd ugyanott 607. oldal

értelemben vett szuverenitás azonban „csak” azt jelenti, hogy az állam független, vagyis *semmiféle más államnak* nincs alárendelve.

A fentiekben megpróbáltam szemléltetni az állami szuverenitás relatív, korlátolt jellegét mind a belső mind a külső szuverenitás szempontjából. Láthatjuk tehát, hogy a szuverenitás természetéről és letéteményeséről alkotott felfogás messze nem egységes és nem is állandó.

A globalizáció folyamata pedig további problémákat vet fel az államok szuverenitásával kapcsolatban. A politikai és gazdasági integráció során az államok közötti kapcsolatok sokszor intézményi formát öltenek, és ezek a nemzetközi szervezetek bizonyos esetekben az államokra nézve kötelező erejű döntéseket hozhatnak. Gondoljunk csak az ENSZ Biztonsági Tanácsának kötelező erejű határozataira, amelyeket a szervezet a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása és fenntartása érdekében bocsát ki, vagy a sajátos és vitatott jogállású Európai Unióra, amelynek joga, a közösségi jog kötelező a tagállamokra nézve.

További nehézséget jelent, hogy a szuverenitás fogalma a 20. század közepéig az állammal forrt össze, és mint Bodinnél, a későbbiekben is az állam differencia specificáját jelentette a többi közösséggel szemben. Az államok számára is kötelező erejű döntéseket hozó nemzetközi intézmények kialakulásával azonban megkérdőjeleződik ez a felfogás, és a szuverenitás ma már nem kizárólag az államok jellemzője. A politikai és gazdasági integráció nyomán tehát egy új szuverenitás születésének lehetünk tanúi. Az államoknak az integrációhoz való csatlakozása a szuverenitásuk korlátozásával jár. Az érintett országnak le kell mondenia bizonyos kérdésekben az önálló döntési jogköréről a szupranacionális szervezet javára. *Egyrészt tehát az állam szuverenitása nem korlátlan és abszolút, másrészt a szuverenitás nem kizárólag az államok fogalmi eleme.*

Talán a szuverenitás esetében is meg lehetne tenni azt a disztinkciót, amit az államok és a nemzetközi szervezetek jogalanyisága kérdésében már korábban megtett a nemzetközi jog tudománya. A nemzetközi jog sokáig nem ismerte el a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát, és a nemzetközi jogviszonyok alanyának kizárólag az államokat tartotta.

A nemzetközi szervezetek számának és jelentőségének ugrásszerű növekedésével végül a nemzetközi jog elismerte, hogy a nemzetközi szervezetek is alanyai lehetnek a nemzetközi jogi jogviszonyoknak.

Ez a jogalanyiság azonban az államok eredeti és korlátlan jogalanyiságával szemben származtatott és korlátolt. Az állami jogalanyiság eredeti, mert az állam megalakulásával keletkezik, és teljes, mert elvileg bármilyen nemzetközi jogra és kötelezettségre kiterjedhet. A

nemzetközi szervezetek jogalanyiségének származtatott jellege ezzel szemben azt jelenti, hogy a nemzetközi szervezetet létrehozó államok döntésétől függ, hogy az alapító szerződésben felruházzák-e jogalanyisággal vagy sem, és korlátolt, mert csak azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek lehet alanya, amelyeket az államok előírányoztak a nemzetközi szervezet céljának elérése érdekében.

A fenti gondolatmenet analógiájára talán a szuverenitás esetén is beszélhetünk az államok eredeti szuverenitásáról, hiszen az állam megalakulásától kezdve szuverén (ha nem az, akkor nem nevezhető államnak), és a nemzetközi szervezetek származtatott szuverenitásáról. A politikai, gazdasági és katonai integráció nyomán létrejövő nemzetközi szervezetek szuverenitása az integrációban részt vevő államoktól származik. A fenti gondolatmenet természetesen csak a kormányközi nemzetközi szervezetekre (intergovernmental organisation-IGO) alkalmazható, de az államokra is kötelező erejű döntést csak ezen nemzetközi szervezetek némelyike hozhat.

A korlátlanág kérdésében véleményem szerint nem lehet ilyen különbséget tenni, hiszen a modern viszonyok között az államok szuverenitása nem korlátlan, nem abszolút és nem beszélhetünk erről a nemzetközi szervezetek esetén sem.

Az állami szuverenitást nemcsak az államok integrációjával kialakult nemzetközi szervezetek oldaláról éri támadás, hanem a tőke integrációja nyomán kialakult transznacionális vállalatok oldaláról is. Ezek a vállalatok több állam területén szervezik a termelést, mégpedig oly módon, hogy a lehető legnagyobb profitot érik el. Az államok közötti kereskedelem nagy része a globálisan tevékenykedő transznacionális vállalatok belső kereskedelmévé válik, a világkereskedelem ma több mint kétharmada cégeken belüli kereskedelem,¹¹ az államok kontrollmechanizmusa így jelentősen csökken a transznacionális vállalatok tevékenysége fölött. Az állam jövőjéről folytatott vitákban alapvetően két álláspont kerül egymással szembe: az egyik szerint a globalizáció felszámolja a területiális államoknak a vesztfáliai békét követően kialakult rendszerét, tehát az állam mint politikai közösség végnapjait éli. A másik álláspont alapján a globalizáció nem számolja fel a nemzetállamot, de átalakítja azt.

---

¹¹ Az adat Kiss J. László: „Új világrend” felé, avagy az állam és a globalizálódás változó viszonya című tanulmányából származik.
Külpolitika 1999. tavasz-nyár 55. oldal

Sajátos álláspontot képvisel **Dani Rodrik**,¹² a Harvard University nemzetközi politikai gazdaságtan professzora. Rodrik szerint a globalizáció, a nemzetállam és a demokrácia nem fér meg egyszerre egymással. A problémát a globális gazdaság politikai trilemmájának nevezi, és úgy véli, hogy a három elemből egyszerre mindig csak kettőt birtokolhatunk:

- Ha a gazdasági globalizációt választjuk, akkor vagy a nemzetállamot, vagy a demokráciát kell feladni.
- Ha meg akarjuk tartani a mély demokráciát, akkor a nemzetállam és a nemzetközi gazdasági integráció között kell választanunk.
- Ha pedig meg akarjuk tartani a nemzetállamot, akkor választani kell a demokrácia és a globalizáció között.

Rodrik a három variációt el is nevezte:

1. Az arany kényszerzubbony

Ez az elnevezés azt az esetet jelenti, amikor a globális gazdaság és a nemzetállam válik egymás partnerévé. A nemzetállam engedelmessé válik a neoliberais gazdaságpolitika követelményeinek, elhárít minden akadályt a globális piaci szereplők elöl, teljesen kinyitja gazdaságát a világgazdaság felé, így a világgazdasági integráció révén gazdasági növekedésre számíthat. Ugyanezzel a lépéssel azonban végletesen leszűkíti saját mozgásterét. A gazdasági növekedés reményében pedig egyre több állam teszi meg ugyanezt a lépést, tehát alacsony adókat, rugalmas munkajogi szabályozást ígér, privatizációt, deregulációt hajt végre. Ez oda vezet, hogy minden állam további liberalizációt hajt végre, hogy továbbra is vonzó maradjon a transznacionális befektetők számára. A gazdaság liberalizálása azonban egy szint után már a nemzetállam polgárainak érdekét sérti. A globálisan integrált gazdaság és az állampolgárok közötti konfliktusban az állam gyakran a befektetők érdekeit helyezi előtérbe a lakosság érdekeivel szemben, és ez végső soron a demokráciát kérdőjelezi meg.

2. A globális föderalizmus

A globális föderalizmus azt a kombinációt takarja, amelyikben a globális gazdaság partnere a globális demokrácia. A globális demokrácia alatt Rodrik a demokratikusan legitimált globális kormányzatot érti, amely széles és lehetőség szerint közvetlen társadalmi

---

¹² Hivatkozik rá Cséfalvay Zoltán: Globalizáció 1.0 134-139. oldal Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 2004.

részvételre épül. A nemzetállam nem szűnik meg teljesen, de egyre több döntési jogosítványát adja át nemzetek feletti, szupranacionális szervezeteknek.

3. A Bretton Woods-i kompromisszum

A Bretton Woods-i kompromisszum esetén a nemzetállam és a demokrácia együttéléséről van szó. A kompromisszum értelmében a nemzetállam csak fokozatosan nyitja meg piacát a transznacionális vállalatok előtt, így biztosítja a lehetőséget, hogy saját gazdasága és a társadalom alkalmazkodjon a kihívásokhoz. Ez a kompromisszuma második világháború végétől a 80-as évek végéig jól működött, de a neoliberális gazdaságpolitikai fordulat nyomán háttérbe szorult.

Sajnos a legtöbb országban az első variáció, tehát az arany kényszerzubbony terjedt el, pedig a globális föderáció lehetne a Bretton Woods-i kompromisszum kívánatos alternatívája.

Kiss J. László szerint „a globalizáció az állam jogi szuverenitását nem teszi kérdésessé, a globalizáció és az ennek nyomán kialakuló interdependencia a kormányok operacionális szuverenitását érinti, azt a képességet, hogy a politika napi ügyiben gyakorolják szuverenitásukat.”¹³ Úgy tartja, hogy a 20. század végére a szuverenitás hagyományos fogalma tarthatatlanná vált. A globalizációt megelőző vesztfáliai békén nyugvó rendszerben a kormányzás a szuverén, a magánál nagyobb szupranacionális egységet el nem fogadó államot illette kizárólag.

A globalizáció azonban új helyzetet teremtett: az államok nem tudják a legitim erőszak monopóliumát kiterjeszteni azon területek fölé, ahol a transznacionális vállalatok működnek. Márpedig belső szuverenitással az az állam rendelkezik, amely a legitim hatalom erőszak-monopóliumával rendelkezik a társadalom, így a gazdaság fölött.

Az államok a belső szuverenitást érő hatásokra kétféle módon válaszolhatnak. Az egyik válasz a vámok és a nem vám jellegű korlátozások bevezetése, a tőkemozgás ellenőrzése. A másik válasz a dereguláció, a támogatás politikája. Ekkor az állam a globalizáció hatására korlátozódó szuverenitását úgy ellensúlyozza, hogy maga is a globalizáció támogatója lesz.

„A jelzések sokasága ellenére elhibázott lenne azt feltételezni, hogy az új nemzetközi körülmények között az állam összeomlásával állnánk szembe, vagy hogy az állam kivonulna

---

¹³ Kiss J László: „Új világrend” felé, avagy az állam és a globalizálódás változó viszonya

a történelemből. A globalizáció és az állam ugyan egymással konfliktusba kerülhet, azonban egymást nem kizáró, hanem éppenséggel egymásra utaló fogalmak.”¹⁴A fentieket úgy magyarázza Kiss J. - amivel véleményem szerint egyet lehet érteni -, hogy a jóléti állam, vagy nemzetállam bármilyen átalakítását, vagy leépítését maga az állam hajtja végre a dereguláció, illetve a privatizáció eszközével, mégpedig az általa meghatározott politikai és intézményi keretek között. A tőke globalizálásában az államok aktív szerepet játszanak, maguk is globális szereplővé válnak: lehetővé teszik transznacionális vállalatok fúzióit, adókedvezményt nyújtanak, rugalmas munkajogi szabályozást vezetnek be. Ha az állam nem támogatná a globalizációt kedvezményekkel és a deregulációval, akkor a globalizáció folyamata nem haladhatna olyan gyorsan előre, mint az tapasztalható.

Kiss J. reálisnak tartja egy transzgovernmentális rend kialakulását. Eszerint az állam nem tűnik el, hanem az egyes kormányzati funkciókat nemzetközi szervezetekbe vagy úgynevezett transzgovernmentális hálózatokba delegálja. Ez a transzgovernmentális rend nem azonos a liberális internacionalizmus egyes képviselői által feltételezett világkormány koncepciójával, amely egy szabályokat alkotó központi hatóságot és univerzális tagságot követelne meg.

Az eredmény tehát nem egy világkormány, hanem az *állam nélküli kormányzás*. A transzgovernmentális rendszerben a globális kormányzásnak olyan hálózatai jöhetnek létre, amelyekben a legkülönbözőbb állami és nem állami szervezetek kapcsolódnak össze. A transzgovernmentális hálózatok kialakulása lehetővé teszi, hogy a kormányok hasznot húzzanak a nem állami szereplők rugalmasságából és decentralizáltságából. A transzgovernmentalizmus előnye, hogy a kormányzati intézmények ellenőrzését meghagyja az állampolgároknak, így azok számon kérhetik kormányaikon azok transznacionális tevékenységét és belpolitikai feladatait egyaránt. A globális kormányzás középpontjában rendszerint az ENSZ áll, bár nyilvánvaló korlátozott cselekvőképessége a globális problémák megoldása szempontjából.

Saskia Sassen is úgy látja, hogy ami napjainkban történik, az nem más, mint annak a szuverenitásnak a szétszóródása, amit századokon keresztül ismertünk. Az államok szuverenitása tehát ahelyett, hogy elsorvadna, a globalizáció és a nemzetek feletti intézmények hatására inkább átalakul. Az állam maga a globalizáció egyik előmozdítója, és

jelentős mértékben meg is változik azáltal, hogy részt vesz benne. A részvétel formája és mértéke eltérő a legfejlettebb és a fejlődő országok esetében, és még e csoportokon belül is vannak eltérések.

A szuverenitás és a terület a nemzetközi rendszer alapvető eleme marad, a szuverenitás azonban átalakul, a terület pedig részben nemzetén kívülivé válik.

A modern állam szuverenitása az egymás területi jogát kölcsönösen kizáró területiség és a szuverenitás nemzetekben történő koncentrálódása eredményeképpen jött létre. A területiség kizárólagosságának megóvása azonban nem volt egyszerű feladat, évszázados küzdelmek és háborúk árán sikerült az egyes nemzeteknek megóvniuk a kölcsönös kizárólagosságot biztosító határaikat. Az állam kizárólagos területisége azonban kialakulása óta problémákat vet fel, mert így nem maradt hely a diplomácia biztonságos folytatására, a diplomáták gyakran érezték fenyegetve magukat. A probléma megoldását a területenkívüliség jelentette, amelynek nagyon sokféle rendszere alakult ki. A területenkívüliség tehát nem új keletű intézmény.

A gazdasági globalizáció új földrajz kialakulásához vezetett, egyrészt, mert a transznacionális vállalatok tevékenysége átnyúlik az államok határain, másrészt, mert a határokon átnyúló gazdasági tevékenységet szabályozó új jogi normák jelentősége megnőtt. A harmadik ok az elektronikus úton bonyolódó gazdasági tevékenységek számának gyarapodása, az elektronikus tér ugyanis minden területi jogon kívül esik. Ráadásul a gazdasági tevékenységek virtuálissá válása hozzájárul az ellenőrzés válságához: az új technológiák által biztosított gyorsaság olyan nagyszámú ügylet lebonyolítását teszi lehetővé, amely túlnő az állami és a magán felügyeleti szervek ellenőrzési képességén. A gazdasági globalizáció tehát a területenkívüliség egyik formáját jelenti. Hatására a szuverenitás - amely eddig az államok határain belül koncentrálódott – decentralizálódott, és megtalálható olyan nemzetek feletti intézményekben, mint az Európai Unió, a nemzetközi jogban és az emberi jogok egyetemességét hirdető nemzetközi egyezségekből.

A szuverenitás és a kizárólagos területiség mellett az állampolgárság a modern állam harmadik eleme. Ahogyan a globalizáció átalakította az utóbbi kettőt, úgy hatással van az állampolgárság intézményére is.

---

¹⁴Lásd ugyanott 63. oldal

Sassen lehetségesnek tartja egyfajta gazdasági állampolgárság kialakulását a globalizáció hatására. Azt állítja, hogy manapság van a gazdasági jogoknak olyan csoportja, amely a gazdasági állampolgárságot alkotja, és tartalmazza a kormány számonkérhetőségét. Ám ez a gazdasági állampolgárság nem a polgárokhoz kapcsolódik, hanem a globális vállalatokhoz és a globális pénzpiacokhoz. A globális pénzpiac olyan hatalmi koncentráció, amely képes befolyásolni a nemzeti kormányok gazdaságpolitikáját. Meghatározhatják a kormányok gazdaságpolitikáját, arra kényszeríthetik a kormányokat, hogy egyes intézkedéseket megtegyenek, másokat pedig megakadályozhatnak. A befektetők a jelenlétükkel szavaznak, olyanok, mint egy globális választói kör.

Összességében tehát az mondható el, hogy a globalizáció eredményeként az állami szuverenitás átalakul, de nem szűnik meg. Az állam továbbra is fennmarad - a halálát jövendő elméletekkel szemben -, és feladata, hogy a globalizációval járó előnyöket kihasználja, hátrányait pedig megpróbálja csökkenteni. A problémák megoldása azonban meghaladja az egyes államok képességeit, egyedül nem alkalmas az állam a globalizáció okozta nehézségek leküzdésére, illetve az emberközpontú globalizáció megteremtésére. Gondoljunk csak a globális méretű környezetszennyezésre, a klímaváltozásra, a transznacionális vállalatok és a határokat átlépő, jórészt spekulációs tőke okozta károokra. Ezekkel a kihívásokkal szemben az állam önmaga kevés. Ezért szükség van olyan szupranacionális szervezetekre, amelyek képesek és elhivatottak a problémák kezelésére.

4. Az állam gazdasági szerepvállalásának kérdése

Az állami feladatok köréről folytatott viták szintén mindennaposnak tekinthetők, és az állami szerepvállalás mértékének problémája nem egyszerűen államelméleti kérdésként fogalmazódik meg, hanem a napi politikai életben is nagyon fontos jelentősége van a kérdéshez való viszonyhoz.

A globalizáció ideológiájaként ismert neoliberalizmus az állam gazdasági szerepvállalásának csökkentését szorgalmazza. A neoliberális gazdasági fordulat a 70-es évek végén, 80-as évek elején a jóléti állam alternatívájaként jelentkezett elsősorban Nagy-Britanniában, valamint az Egyesült Államokban. Ahhoz, hogy megértsük a neoliberális gazdaságpolitikával szembeni tiltakozást és ellenszenvet, meg kell vizsgálnunk a jóléti állam intézményét.

4.1 A jóléti állam

A jóléti állam a II. világháborút követő időszak terméke, előfutárának a 19. század utolsó harmadában Németországban bevezetett bismarcki társadalombiztosítási reform tekinthető. Ebben az időszakban a fokozott állami szerepvállalást elsősorban az egyre erősödő munkásmozgalmak leszerelése indokolta. Ahogyan Szamuely László megjegyzi: „a jóléti állam a kapitalizmus indukálta társadalmi és gazdasági következményekre való reagálás.”¹⁵ Az iparosítás a prekapitalista viszonyok között élő parasztok tömegeit ipari bérmunkásokká változtatta, kiszakítva őket korábbi, rendszerint nagycsaládos környezetükből, amely bizonyos értelemben biztonságot jelentett számukra. A felbomlott nagycsalád helyett az államnak kellett átvállalni a betegség vagy öregség miatti rászorultság orvoslását. Természetesen nem egyszerűen a nagycsaládok pótlása miatt nőtt az állam részvétele az életkörülmények alakításában. A modern ipar, a fejlődő közlekedés, a kereskedelem tanult munkaerőt igényelt, ezért az általános népoktatás már a 19. század első felében elterjedt a legtöbb európai országban. A hirtelen felduzzadt nagyvárosok beépítésének szabályozása, a közművesítés és a közegészségügy biztosítása iránti igény szintén növekvő állami beavatkozást igényelt. A modern ipari társadalom szükségleteit a 19. századi klasszikus liberalizmus által favorizált „éjjeliőr állam” már nem tudta kielégíteni.

Az 1930-as években a világgazdasági válság tovább erősítette azt a hitet, hogy a piac tökéletlenségeinek kiküszöbölése megköveteli az aktív állami szerepvállalást a gazdaságban. Az Egyesült Államokban a Franklin Delano Roosevelttel nevezett New Deal rakta le a jóléti állam alapjait.

Angliában a II. világháború alatt, 1941-ben született meg a jóléti állam intézményét megalapozó úgynevezett Beveridge-terv. A munkáspárti és konzervatív képviselőkkel álló koalíciós kormány a hitleri agresszióval szembeni összefogás erősítése céljából hozta létre azt a bizottságot, amelynek elnöke, William Beveridge volt. A bizottság 1942-ben hozta nyilvánosságra jelentését, amelyben javasolta a mindenkire általánosan kiterjedő társadalombiztosítási rendszer bevezetését a háború után.

A II. világháború után a jóléti állam széles körű terjedése volt tapasztalható Európában.

---

¹⁵ Szamuely László: A jóléti állam ma 26. oldal
Magvető Kiadó Budapest, 1985.

De mit értünk jóléti állam alatt?

Olyan berendezkedést, amelyben az állam adók, illetékek, járulékok formájában elvonja a jövedelmek egy részét, és az ebből származó bevételből biztosítja a nyugdíjakat, a szociális ellátásokat, finanszírozza az általános egészségügyi ellátást, az oktatást és a kultúrát. A jóléti állam tehát a jövedelmek újraelosztása, a redisztribúció logikája alapján működik. Az állami újraelosztás azonban nem kizárólag közvetlenül juttathat javakat bizonyos csoportokhoz, hanem adókedvezmények, vagy a foglalkoztatáshoz kötött juttatások formájában is.

A jóléti államnak különböző igazolásai lehetnek. Vannak, akik a gazdasági racionalitásra hivatkoznak, és azt mondják: a kapitalista gazdaság válságait nem lehet leküzdeni az állam aktív beavatkozása nélkül. Továbbá a modern gazdaság magasan kvalifikált munkaerőt igényel, ezért az állami szerepvállalás az oktatásban is indokolt.

Mások az állam stabilitására és legitimitációjára helyezik a hangsúlyt: a jóléti államot az teszi elfogadottá, hogy a javak és szolgáltatások egy bizonyos körének biztosításáért cserébe az állam számíthat a polgárok lojalitására. A jóléti állam rendszerfenntartó, legitimitációs funkcióját hangsúlyozza R. Bjerregaard asszony, Dánia egykori szociális minisztere is: „a szociálpolitika és a jóléti rendszer azért léteznek a tőkés országokban, mert a társadalmon belüli béke és rend biztosításának legelfogadhatóbb eszközei. A szociálpolitika nemcsak a legkívánatosabb módon biztosítja a magasan fejlett társadalom zökkenőmentesen folyamatos működését, hanem kevésbé költséges is, mint az egyetlen lehetséges alternatívája: az elnyomó eszközök -több rendőr, több börtön, több törvény és rend- alkalmazása. Bár a szociális intézkedésekkel és a rendőri ellenőrzéssel elérhető eredmények politikai szempontból valószínűleg nem nagyon különböznenek egymástól, de a mögöttük megbúvó magatartások között szakadék tátongana. Ily módon a szociális szektor politikai funkciója a nyolcvanas évek végén ugyanaz, mint ami mindig is volt: elfogadható alternatívát teremteni az erőszak szervezett alkalmazásával szemben.”¹⁶

A legelterjedtebb érv a jóléti állam mellett, hogy igazságosabb más berendezkedéseknél. A jövedelmek újraelosztása során az állam alapvetően a szociális biztonság szavatolására törekszik. A redisztribúció célja mások szerint nem pusztán a biztonság, hanem az egyenlőség biztosítása. A biztonság a keresőképtelenek (betegek, öregek,

---

¹⁶ Idézi Szamuely 33. oldal

kiskorúak, munkanélküliek) minimális szükségleteiről való gondoskodást jelenti, míg az egyenlőségre való törekvés a hátrányos helyzeteknek a megszüntetését az egyenlő esélyek megteremtése útján.

A szociális biztonságra törekvés, tehát a keresőképtelenekről való gondoskodás a gazdasági szférán kívül zajlik, tehát nem sérti közvetlenül a piac szabályait. Az egyenlőség biztosítása ezzel szemben egyrészt megnöveli az újraelosztás mértékét, másrészt közvetlenül módosítja a gazdasági alrendszer szabályait.

A modern jóléti államokban nagy különbségek mutatkoznak az újraelosztásra kerülő jövedelmek mértéke és a redisztribúció módja között, ezért a jóléti államokat az alábbi három kategóriákba sorolhatjuk Esping-Andersen tipológiája nyomán:¹⁷

Az első típus a *liberális jóléti állam* kategóriája, ahová azok az országok tartoznak, amelyekben a szociális segítségnyújtás szigorúan rászorultsági elven működik.

A szociális segélyek összege általában alacsony, igénybe vételük feltétele a rászorultság igazolása, ami stigmatizálja, megbélyegzi az igénylőt. A jóléti állam ezen típusán belül a szociális ellátások túl alacsony színvonalúak ahhoz, hogy a középosztály részére megfelelő szolgáltatást nyújtsanak, így az a piacon vásárolja meg ezeket az ellátásokat. Ezt a jóléti rendszert a kettősség jellemzi tehát: segélyeket biztosít a szegényeknek, és piacon vásárolt, de adókedvezményekkel támogatott ellátást a gazdagabbaknak. A jóléti állam ezen típusába tartozik az Egyesült Államok, Kanada, és Ausztrália.

A második kategória a *korporativista jóléti állam*, amely Olaszországban, Ausztriában és Németországban jellemző. A szociális ellátás biztosítása ezekben az országokban döntően az államra hárul, a piacnak jóval kisebb szerepe van, mint a liberális modell esetében. A szociális ellátások szférájára itt is jellemző a tagoltság, és a rendszer kialakítása óta arra törekednek, hogy a közalkalmazottaknak sajátos jogállást biztosítsanak. Ezért ez a jóléti rendszer leképezi a társadalmi különbségeket, sőt azok fenntartására törekszik. Az állam felelőssége a szociális biztonság megteremtéséért csak másodlagos, de itt nem az egyén, hanem a család felelőssége az elsődleges. Ezért a korporatív jóléti állam a hagyományos család megőrzésére törekszik, például családi pótlékon keresztül anyaság vállalására ösztönöz.

---

¹⁷ Hivatkozik rá Györfi Tamás: A szociális kérdés 235-237. oldal
In: A mérsékelt állam eszméje és elemei
Prudentia Iuris Miskolc, 2002.

Végül a harmadik csoportot a *szociáldemokrata jóléti állam* képezi, ebbe a kategóriába leginkább a skandináv államok tartoznak. Ez a modell egy mindenre kiterjedő, magas színvonalú szociális ellátásokat nyújtó rendszer, amely a középrétegek számára is megfelelő minőségű szolgáltatásokat biztosít. Ez a megoldás nemcsak a piactól, hanem a hagyományos család intézményétől is függetleníti az egyént. Az állam közvetlenül és elsődlegesen felel azokért, akik valamilyen oknál fogva nem képesek szociális biztonságuk megteremtésére. Egyrészt a jóléti rendszernek ez a kiterjedt formája óriási költségeket ró az államra, másrészt nagyfokú szolidaritást eredményez a társadalmon belül.

Természetesen számos kritika megfogalmazódott a jóléti állammal szemben, ellenzőinek egy része gazdasági érveket sorakoztat fel az állami beavatkozással szemben, elsősorban arra hivatkoznak, hogy a rendszer nem ad elég ösztönzést a gazdaság szereplőinek, mivel sikertelenségük esetére is biztosít egy meghatározott jövedelmet számukra.

Továbbá hangsúlyozzák az állami beavatkozás árakra gyakorolt torzító hatását, valamint a redisztribúcióhoz kapcsolódó költségek magas mértékét is.

A jóléti állammal szembeni érvek másik csoportja a szabadság elvére hivatkozva azzal vádolja a rendszert, hogy elmosza a közszféra és a magánszféra közötti határvonalat, ezáltal sérti a szabadságot. A jóléti állam valóban csökkenti egyesek szabadságát a jövedelmek elvonásával, ugyanakkor ugyanezen jövedelmek újraelosztásával hozzájárul mások szabadságához.

A jóléti állam a 70-es évek végén, 80-as évek elején került válságba, amikor a gazdaságban bekövetkező visszaesés inflációval párosult. A megváltozott gazdasági környezet néhány országban csődbe jutatta a társadalombiztosítási rendszert, illetve lehetetlenné tette a jóléti állam lényegét jelentő újraelosztási folyamat bővítését. A gazdaság növekedésének elmaradása ugyanis felbontotta azt a munkáltatók, munkavállalók és az állam közötti háromoldalú konszenzust, amely lehetővé tette a II. világháborút követően a jóléti állam kialakulását. Ahogyan Szamuely László fogalmaz: „A jóléti állam válságának lényege éppen ennek a társadalmi és politikai konszenzusnak a -legalábbis részleges- megbomlása, a jóléti állam problémamegoldó képességébe vetett bizalom megrendülése, kifejllesztése helyességének társadalmi méretű megkérdőjelezése.”¹⁸

---

¹⁸ Szamuely 48. oldal

Alapvetően kétféle álláspont alakult ki a jóléti állam válságával kapcsolatban. Az egyik, amelyet a hívei hangoztattak előszeretettel, azt hangsúlyozza, hogy a jóléti állam válsága csakis a külső környezet, tehát a gazdasági körülmények romlásának az eredménye.

A neoliberais megközelítés ezzel szemben azt állította, hogy a gazdasági válságot - így saját válságát is- maga a jóléti állam idézte elő azzal, hogy a redisztribúciós logika nem hatott ösztönzően a gazdaság aktoraira.

Valóban létezik egy ellentmondás a jóléti rendszeren belül, amely a jóléti állam csapdájának is nevezhető: a jóléti állam a kapitalizmus szülte társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölése érdekében elvon a gazdaságtól, és nem kapitalista módon újraosztja ezeket az értékeket. Ez a gazdaságpolitika azonban korlátozza a tőkefelhalmozás mértékét, amelynek a hatékony működése elengedhetetlen lenne a redisztribúciós politika fenntartásához, esetleg növeléséhez.

4.2 A neoliberais fordulat

A neoliberais fordulat, amely az állami beavatkozás mértékének csökkentése érdekében szorgalmazta a deregulációt (a gazdaság szabályozásának csökkentését), illetve privatizációt, Nagy-Britanniában a konzervatív Margaret Thatcher nevéhez fűződött, aki egyetlen kifejezéssel érvelt a neoliberais intézkedések szükségessége mellett: TINA, azaz There Is No Alternative (nincs másik megoldás). Thatcher 1979-ben azzal az ígérettel nyerte meg a választásokat, hogy megállítja a gazdaság hanyatlását. Fő célkitűzései a piaci szabadság feltétlen biztosítása, az állami kiadások csökkentése, a szakszervezetek túlhatalmának megszüntetése volt. A gazdaságirányítás leglényegesebb feladatának a pénzforgalmi egyensúly fenntartását, és az infláció csökkentését tartotta. Mivel a neoliberalizmus központi tétele a versenyképesség, ezért a közszolgáltatások privatizálása indult meg az Egyesült Királyságban. A fő érv az volt, hogy ami társadalmi tulajdonban van, az eleve ráfizetést eredményez. Ráadásul a közszolgáltatások magánkézbe adásával a Vasladynek alkalma nyílt arra is, hogy a szakszervezetek erejét megtörje, hiszen a szakszervezetek a közszolgáltatások területén voltak a legerősebbek. A privatizáció következtében 1979. és 1994. között a közszolgáltatásban foglalkoztatottak száma 7 millióról

5 millióra csökkent, vagyis 29 százalékkal.¹⁹ A kormány az adófizetők pénzéből fizette ki az áruba bocsátott vállalatok adóságait, és megnövelte azok alaptőkéjét eladásuk előtt. A privatizáció fenti körülményei nemcsak Angliára érvényesek, hanem a többi országban is, amely magánkézre adta a közszolgáltatásokat.

Az Egyesült Államokban ez a fordulat a Reagan-adminisztrációhoz köthető. Reagan kormányzásának fontos eleme volt a dereguláció, valamint a költségvetés bevételi és kiadási szerkezetének átrendezése. Az 1981-es adóreform három év alatt az adókulcsok 23 százalékos csökkentését tűzte ki célul, a legmagasabb jövedelmi csoport adókulcsát 70-ről 50 százalékra csökkentette. Természetesen az adóbevételek ilyen nagy mértékű csökkenése jelentősen megrövidítette a szociális ellátások forrásait.

A neoliberalizmus térnyerésével leépült, majd megszűnt a szabadkereskedelem és a szabadpiac összes korlátja: a tőke, az áruk, a munkaerő szabad áramlásának korszaka köszöntött azokra az országokra, amelyek engedelmessé váltak az új gazdaságpolitikai irányzat parancsainak.

Az áruk és a befektetések mozgását akadályozó szabályok leépülésével párhuzamosan a transznacionális vállalatok számának és befolyásának ugrásszerű növekedése tapasztalható. Ami az elnevezést illeti, Martonyi János nem lát különbséget a multinacionális és a transznacionális megjelölés között, de találóbbnak tartja a transznacionális jelző használatát. Ezek a vállalatok bár több ország területén fejtik ki tevékenységüket, valójában nem soknemzetiségűek, hiszen központjuk egyetlen országban van. Helyesebb tehát a határon átnyúló jelleget hangsúlyozni a transznacionális elnevezéssel. Jogi értelemben multinacionálisak ezek a vállalatok, mert több, különböző állam nemzeti jogának alávetett társaságból állnak, míg gazdasági-szociális értelemben szerencsésebb a transznacionális elnevezés, tekintettel az egyetlen központban meghatározott, határokon átnyúló egységes termelésre és értékesítésre.

Angolul a transnational corporation (TNC) elnevezés terjedt el, annak ellenére, hogy valójában nem egy, hanem több társaságból áll, tehát vállalat-csoportról van szó.

A TNC-k leglényegesebb jellemzője a központi irányítás által kidolgozott egységes vállalati stratégia a fejlesztés, a termelés és az értékesítés területén. A centralizáció mértéke iparáganként, termékenként és vállaltonként különböző lehet.

---

¹⁹ Az adatok George, Susan: A neoliberalizmus rövid történet című előadásából származnak.

A TNC-k világgazdasági szerepének és ezzel összefüggésben a külföldi tőkebefektetéseknek a növekedése már a 70-es években a politikai és a gazdasági érdeklődés középpontjába került, sokan már ekkor felismerték, hogy a TNC-k gazdasági súlyának növekedése veszélyt jelent a nemzetállamokra. A transznacionális vállalatok ugyanis nem mutatnak különösebb önmérsékletet saját érdekeik érvényesítése során, és jórészt figyelmen kívül hagyják a fogadó ország szempontjait. Adókedvezményeket, rugalmas munkajogi szabályozást, deregulációt, infrastrukturális beruházásokat várnak el az államtól, egyetlen céljuk a profit maximalizálása.

A globalizáció hívei azt állítják, hogy a TNC-k a demokrácia követői: a szabadpiac és a politikai szabadság szétválaszthatatlan fogalmak. A valóság azonban nem ezt a képet mutatja. A szóban forgó vállalatok kevés érdeklődést mutatnak a fogadó állam politikai rendszere iránt, és mivel a szabadpiac jól működhet autokratikus államokban is, hát miért akarnák mindenképpen a demokrácia terjesztését? Gondoljunk csak Oroszországra, Malajziára, Pakisztánra vagy Indonéziára: mindegyik a szabadpiac elve alapján működik, de egyik sem a demokrácia mintapéldája.

Milyen veszélyeket jelentenek ezek a vállalatok?

Egyrészt óriási gazdasági befolyásra tettek szert: Wayne Ellwood hivatkozik az ENSZ fejlesztési programja (UNDP) által 1999-ben készített jelentésére, amely szerint sok világcégnek ma nagyobb hatalma van, mint az egyes államoknak. A világ száz legnagyobb gazdaságából ma 50-et nem országok, hanem transznacionális vállalatok irányítanak. A Mitsubishi nagyobb, mint Szaúd-Arábia, a General Motors nagyobb, mint Görögország vagy Norvégia. A 200 legnagyobb cég összesített évi bevétele nagyobb, mint a világ népességének 80 százalékát magában foglaló 182 államé.²⁰

További problémát jelent, hogy a TNC-k a nagyobb profit és a versenyképesség növelése érdekében összeolvadnak. A fúzió egyik hátránya, hogy munkanélküliséget eredményez, amit az államnak kell orvosolnia, a másik negatívum pedig, hogy az összeolvadások nyomán monopóliumok jöhetnek létre egy-egy területen, ami a neoliberaisok által olyannyira hangsúlyozott szabadversenyt korlátozza. Kérdés: az állam beavatkozzon-e a verseny szabadságának szavatolása érdekében, vagy olyan szabályozást alkalmazzon, amely

---

<http://www3.sympatico.ca/pkaslik/george.htm> 2006.11.20.

²⁰ Ellwood, Wayne: A globalizáció 63. oldal
HVG Könyvek HVG Kiadó Budapest, 2003.

nem állja gátját a fúzióknak. Végül, az összeolvadás eredményeként létrejött óriásvállalatoknak nagyobb gazdasági hatalmuk is van arra, hogy engedményeket kényszerítsenek ki az államtól.

A kormányok általában igyekeznek a transznacionális vállalatok kedvében járni, mert így próbálnak munkahelyeket biztosítani. Mivel egyre több ország építi le az áruk, a tőke és a munkaerő szabad áramlását gátló szabályokat a jólét reményében, a TNC-k sakkban tarthatják a fogadó államokat azzal, hogyha azok nem tesznek eleget a kívánalmaknak, egyszerűen odébb állnak. Megállapíthatjuk tehát, hogy a transznacionális vállalatok alkupoziója rendkívül erős.

Az egyik legnagyobb győzelmük a társasági adók mértékének leszorítása. Angliában például a társasági adó az 1979-es 52 százalékról 2000ben 30 százalékra csökkent. Az USA-ban a vállalkozási adók 1950-ben az állami bevételek 30 százalékát tették ki, ma ez az arány nem éri el a 12 százalékot.²¹

A transznacionális vállalatok, és a neoliberálisok azonban egyvalamivel nem számolnak: ha a vállalatok fúziója nyomán nő a munkanélküliek száma, akkor törvénytörően csökken a fizetőképes kereslet. Ugyanehhez az eredményhez jutunk akkor is, ha továbbra is elsősorban a bérköltségek csökkentésével próbálják a hasznukat maximalizálni. Ráadásul minden olyan állami beavatkozás ellen tiltakoznak, amely a kereslet élénkítését célozza.

Nem ismeretlen a fent ismertetett folyamat: az 1930-as évek gazdasági válsága eklatáns példája a túltermelési válságnak.

A megoldás nem egyszerű, ugyanis a transznacionális vállalatoknak saját jól felfogott, hosszú távú érdekei azt diktálják, hogy vegyenek vissza a profitmaximalizálásra való törekvésből, és működjenek együtt a befogadó állammal. Sajnos nem hiszem, hogy ez a közeljövőben realizálódhatna.

Az államoknak egyetlen lehetősége van ebben a helyzetben: egységes politika kialakítása a transznacionális vállalatokkal szemben. Amíg ugyanis -a rövid távú érdekek szem előtt tartásával- vannak olyan országok, amelyek feltétel nélkül biztosítják a legkedvezőbb környezetet a TNC-k számára, addig nem lehet azokat hathatós korlátok közé szorítani.

---

²¹ Az adatok Wayne Ellwoodtól származnak 72. oldal

Természetesen az egyes országok kiszolgáltatottságának foka más és más. A kevésbé fejlett országok nyilván nem képesek ellenállni a TNC-k gazdasági súlyának, illetve az általuk okozott károk enyhítésére is kevesebb eszköz áll a rendelkezésükre, mint a fejlett országoknak.

Hathatós, egységes, az államok szinte mindegyikét felölelő nemzetközi szabályozásra volna tehát szükség a közvetlen tőkebefektetések és ezzel párhuzamosan a transznacionális vállalatok tevékenységének területén.

4.3 A Betton Woods-i intézmények

Az 1944 júliusában Bretton Woodsban tartott konferencia célja az volt, hogy megalkossa a II. világháború utáni világgazdasági rendszer kereteit. Az összejövetelen három intézményt hoztak létre a világgazdasági folyamatok felügyeletére és koordinálására: a Nemzetközi Valutaalapot (International Monetary Found-IMF), a Világbankot (Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank; International Bank for Reconstruction and Development-IBRD), és az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi egyezményt (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT), amely 1995-ben átadta helyét a Világkereskedelmi Szervezetnek (World Trade Organisation-WTO).

Az IMF rendeltetése eredetileg az volt, hogy előmozdítsa a nemzetközi kereskedelem bővülését, a foglalkoztatottság és a reáljövedelmek magas szintjét, felügyelje a valutaárfolyamok rendszerét, és elősegítse a valutakonvertabilitást. Az IMF feladata volt az is, hogy szükséghelyzetben kölcsönt folyósítson a rövid távú likviditási nehézségekkel küzdő országoknak. Lényegében tehát az IMF-re a globális gazdasági stabilitás biztosításának feladata hárult. Joseph E. Stiglitz a Világbank volt alelnöke szavaival: „azért hozták létre (az IMF-et) az országok, hogy a gazdasági stabilitás érdekében kollektíven cselekedjenek globális szinten, éppúgy, ahogy az Egyesült Nemzetek Szervezetét is azért hozták létre, hogy a politikai stabilitást kollektíven teremtsék meg, globális szinten.”²²

John Maynard Keynes véleménye szerint -aki az intervencionalista állam gondolatának atyjaként a jóléti állam egyik teoretikusa volt- olyan rendszert kellett volna felállítani, amely a fizetési mérleg zavarai esetén automatikusan és feltétel nélkül nyújtott

---

²² Stiglitz, Joseph E.: A globalizáció és visszasságai 31. oldal

volna kölcsönök a bajba jutott országnak. A kölcsönök célja a kereslet támogatása és a foglalkoztatottság szintjének fenntartása lett volna. Keynes koncepciója azonban alulmaradt a többségi véleménnyel szemben, amely alapján létrejött egy olyan konstrukció, amely szerint az IMF tagjai nem kapnak automatikusan kölcsönt: a bajba jutott országnak teljesítenie kell az IMF által előírt feltételeket.

A **Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank, a Világbank** alapvető célja a II. világháború által tönkretett nemzetgazdaságok újjáépítése volt. A Világbankból Európába ömlő pénz azonban nem volt elég ahhoz, hogy megfelelő piacot teremtsen az Egyesült Államok számára, ezért az USA beindította a Marshall-tervet, amely lazább feltételekkel működött, és nagyrészt nem hitelek, hanem közvetlenül adományok formájában segítette az európai országok gazdaságának fellendítését.

Miután Európa talpra állt, a Világbank a harmadik világ frissen függetlenné vált országai felé fordult, azonban korán kiderült, hogy a kedvezményes kamatok ellenére a szegényebb országoknak gondot okoz a kölcsön visszafizetése. Ezért a Világbank az 1950-es években megalapította a Nemzetközi Fejlesztési Társaságot, amely nagyon olcsó vagy kamatmentes, úgynevezett „puha kölcsönököt” folyósított. Ezzel a lépéssel térítette el a periféria országait attól a szándékuktól, hogy az ENSZ felügyelete alatt működő, a Bretton Woods-i intézményektől elkülönülő hitelintézetet hozzanak létre.

A **GATT** küldetése a nemzeti kereskedelmi korlátok leépítése volt, kezdetben a vámjellegű, majd a nem vámjellegű korlátoké (mennyiségi korlátozások, dömpingellenes intézkedések, minőségi előírások, importhelyettesítő termékek támogatása). A GATT nem rendelkezett önálló jogi személyiséggel, nem nemzetközi szervezet keretei között fejtette ki tevékenységét, hanem mint nemzetközi egyezményrendszer.

A **WTO** Alapító Egyezményét 1994-ben a marokkói Marrakesh-ben írták alá, amelyben a tagállamok önálló nemzetközi jogalanyisággal ruházták fel a szervezetet. A WTO feladata bővebb, mint a GATT-é volt, hiszen amíg az utóbbi feladata csupán a nemzetközi áruforgalom elé emelt nemzeti korlátok lebontása volt, addig az előbbi célja az áruforgalom szabadságának biztosítása mellett a szolgáltatások kereskedelmének, a tőkeáramlás és a szellemi tulajdonjogok kereskedelmének liberalizálása. A WTO-val és a Bretton Woods-i intézményekkel kapcsolatba az utóbbi években éles kritikák fogalmazódtak meg, amelyek

lényege: az intézmények a globalizáció minden áron való terjesztésekor figyelmen kívül hagyják az államok, illetve az emberek érdekeit.

A kritika sokszor heves tiltakozásban nyilvánul meg, ahogyan ez 1999-ben Seattle-ben is történt. A globalizációellenes mozgalmak történetében Seattle-i csata néven vált ismertté az a demonstráció, amelyen becslések szerint a tüntetők száma meghaladta az ötvenezret.

Valóban aggályosnak tekinthető többek között a WTO-n belül az új Vitarendezési Testület, amely lehetőséget kínál arra, hogy az országok kemény szankciókat vessenek be a másokkal szemben csak azért, mert azok nem értenek egyet a globális kereskedelem szabályainak WTO általi értelmezésével. Korábban, ha a GATT meg akart fegyelmezni egy tagországot, akkor ehhez minden tagország egyetértése kellett. Ma fordított a helyzet, ha a Vitarendezési Testület szankció bevezetése mellett dönt, azt csak úgy lehet elkerülni, ha minden tagország ellenzi az intézkedést. Így tehát előállt az az abszurd helyzet, hogy a környezetvédelmi törvények, a munkajogi normák, a közegészségügyi szabályok, az élelmiszer-biztonsági intézkedések megtámadhatók mint a szabadkereskedelem méltánytalan akadályai.

A Világbank és az IMF az általuk nyújtott kölcsönöket minden esetben komoly feltételekhez kötik: a bajba jutott országnak szerkezetátalakítást kell végrehajtania saját gazdaságában. A szerkezetátalakítás lényegét John Williamson, a Nemzetközi Valutaalap tanácsadója Washingtoni Konszenzus címen foglalta össze. Ezek szerint a kormányoknak költségvetési szigorot kell bevezetniük, csökkenteniük kell az állami kiadásokat, adóreformot kell bevezetniük, amely adócsökkentést jelent. Liberalizálniuk kell a pénzügyi rendszert, a külkereskedelmet, le kell bontaniuk a külföldi működő tőke előtt álló akadályokat. Privatizálniuk kell az állami vállalatokat, amely rövid távon bevételként javítja az államháztartás helyzetét, hosszabb távon pedig növeli a gazdaság hatékonyságát. Követelmény az állam szabályozó szerepének csökkentése, a gazdaság deregulációja, illetve a tulajdonjog védelmének biztosítása.

A szerkezeti reformok azonban nem jelentenek minden esetben kiutat, sokszor még tovább rontják a bajba jutott ország helyzetét:

- Az állami kiadások megkurtítása gyakran olyan területeket érint, mint az oktatás vagy az egészségügy, amelyek elhanyagolásával a fejlődő országok a felzárkózás esélyeit veszítik el.

- Az állami jóléti szolgáltatások privatizációja sok esetben válik társadalmi feszültségek forrásává, mivel a lakosság nagy része képtelen megfizetni a privatizált és többnyire drágább szolgáltatásokat.
- A Világbank által finanszírozott infrastruktúra-fejlesztések gyakran nem sokat segítenek az adott ország gazdasági helyzetén, ugyanakkor rombolják a környezetet.

Mindhárom szervezet tehát a globalizáció motorjaként működik, és tevékenységük során figyelmen kívül hagyják az egyes országok érdekeit, illetve sajátosságait, ugyanazt a neoliberais gazdaságpolitikát erőltetik.

A fejlődő országok jelentős hányada a szerkezeti reformok következményeként súlyos adósságsapdába került: A gazdaság ugyanis a szerkezeti átalakítások ellenére sem növekedett olyan mértékben, hogy ki tudták volna termelni az adósságok éves költségeit. Ezért a korábban felvett kölcsönök terheit újabb kölcsönök felvételével próbálták áthidalni. Ennek újabb szerkezeti reformok bevezetése volt az ára, ami ismét az állami jóléti kiadások csökkentését jelentette. Mára sok afrikai és latin-amerikai ország odáig jutott, hogy az állami kiadások nagyobb része nem a lakosság életszínvonalának vagy a gazdaság versenyképességének javítására, hanem a felvett hitelek törlesztésére megy. A megoldás kézenfekvő: „A magas szintű külső adósság a legszegényebb országok többségében elképesztő teher. Az adósságszolgálati kötelezettségek kemény valutában megakadályozzák, hogy megfelelően beruházzanak az oktatásba és az egészségügybe, és hatékonyan kezeljék a természeti katasztrófákat és más helyzeteket. Ezért a súlyosan eladósodott országok esetében az adósság elengedése integráns része kell, hogy legyen a nemzetközi közösség hozzájárulásának a fejlődéshez.”²³

Ráadásul az a követelmény, hogy építsenek le minden akadályt az áruk és a tőke szabad áramlása érdekében, tisztességtelen annak tudatában, hogy a fejlett ipari országok többsége még mindig erősen védi a piacát a mezőgazdasági termékekkel, illetve a textilárakkal szemben. Ez az a két ágazat, ahol a fejlődő országok jelentős exportra lennének képesek, ha számukra is érvényesülne a neoliberais gazdaságpolitika.

---

²³ Annan, Kofi A.: „Mi a népek” az ENSZ szerepe a 21. században 37. oldal
Kiadja az ENSZ Tájékoztatási Főosztálya együttműködésben a Magyar ENSZ Társasággal 2000.

További nagyon súlyos problémát jelent ezeknek a gazdasági szupranacionális szervezeteknek az irányítása. Ezeket az intézményeket nemcsak hogy a leggazdagabb ipari országok, de azok kereskedelmi és pénzügyi érdekcsoportjai uralják, ami vissza is tükrözi tevékenységük jellegét.

Jól példázza ezt a WTO Egyesült Államok-beli küldöttségének kereskedelmi tanácsadó testületeiben résztvevő 27 vállalatának esete, amelyet David C. Korten írt le „A tőkés társaságok viláгурalma” című könyvében. Az említett vállaltokra 1980 és 1990 között az USA Környezetvédelmi Hivatala (U.S. Environmental Protection Agency-EPA) 12, 1 millió dolláros bírságot vetett ki a környezeti szabályok megsértése miatt. Az érintett vállalatok több mint 800 000 dollárt áldoztak arra, hogy megtorpedózzák Kalifornia Állam Ivóvízbiztosításáról és a Toxikus Anyagokról szóló végrehajtási törvényét a WTO előtt. Kísérletük végül kudarcot vallott, viszont egy másik esetben 29 cég sikeresen ásta alá Kalifornia Állam egy másik, Big Green kezdeményezését, amely szigorúbb határértékeket határozott volna meg a mérgező vegyszerek kibocsátására, mint amit a WTO megállapított.²⁴

Miközben ma az IMF és a Világbank tevékenysége legmeghatározóbb részét a fejlődő, úgynevezett harmadik világban végzi, mégis a centrum országai irányítják ezeket a szervezeteket. Egy hallgatóságos megállapodás alapján az IMF első embere mindig európai, míg a Világbanké mindig amerikai. Tehát éppen azon országok képviselői hiányoznak e szervezetekből, amelyek rá vannak utalva a „segítségükre”.

A probléma ott is felmerül, hogy ki beszél az ország nevében, ki képviseli az országot ezekben a szervezetekben. Az IMF-nél az államok pénzügyminiszterei és jegybankelnökei, a WTO-nál pedig a kereskedelmi miniszterek. E miniszterek mindegyikére igaz, hogy szorosan kapcsolódnak valamilyen érdekcsoporthoz a képviselt országon belül, tehát igazából nem az országot képviselik, hanem egy partikuláris érdekcsoportot.

Joseph Stiglitz példája jól szemlélteti a helyzetet. Robert Rubin az USA egykori pénzügyminisztere (tehát az ország képviselője az IMF-ben) a legnagyobb fejlesztési banktól, a Goldman Sachstól érkezett a bársonyszékbe, és a legnagyobb kereskedelmi bankot (Citibank) irányító Citigrouphoz távozott.²⁵

---

²⁴ Korten, David C. : Tőkés társaságok viláгурalmam 220. oldal
Kapu Budapest, 1996.

²⁵ Stiglitz, Joseph E.: A globalizáció és visszasságai 37. oldal
Napvilág Kiadó Budapest, 2003.

A Bretton Woods-i intézmények tehát átalakításra szorulnak, amelynek alapja egy szemléletváltás: a pénzügyi és kereskedelmi érdekek nem előzhetik meg az országok, illetve az emberek érdekeit.

A mindenki számára előnyös globalizáció véleményem szerint nem érhető el az ENSZ közreműködése nélkül, amely az egyetlen univerzális jellegű és általános hatáskörű nemzetközi szervezet, és ezen tulajdonságok példátlan legitimitást biztosítanak számára. Ez az egyedülálló státusa predesztinálja az ENSZ-t és szakosított intézményeit arra, hogy irányítsa a globalizációt. Az ugyanis csak mítosz, hogy a globalizáció egy senki által nem generált és irányított, természetes fejlődési folyamat. Igenis irányított, mégpedig a neoliberais gazdaságpolitikát hangoztató IMF, WTO, Világbank, illetve a transznacionális vállalatok által. Ahogy fentebb már említettem ezek a szervezetek nem alkalmasak az élehető globalizáció elősegítésére, mert partikuláris érdekeket képviselnek.

Kofi A. Annan szavaival élve: „Az ENSZ-re ma sokkal inkább szükség van, mint bármikor, az államok közötti hatalmi-, kulturális-, nagyságrendbeli- és érdekkülönbségek közvetítésére. Egy olyan helyként szolgál, ahol a közös emberiség ügyét világosan kifejtik és előmozdítják. Sokkal inkább szükség van ma egy szilárd nemzetközi jogrendre, mint bármikor- a multilateralizmus elveivel és gyakorlatával együtt- a kialakulóban lévő globális civilizáció alapvető szabályainak a meghatározására, amelyen belül helye lesz a világ gazdag sokféleségének a teljes kifejeződésére.”²⁶

5. Az állam helyzete a nemzetközi viszonyokban

A globalizáció összetett folyamata, mint látjuk alapvetően befolyásolja az állami szuverenitás kérdését, valamint az állam gazdasági feladatait.

Ami a nemzetközi politika kérdését illeti, egyértelműen megállapítható, hogy az állam megszűnt a nemzetközi viszonyok egyedüli szereplője lenni. Az államnak ez a monopóliuma először a nemzetközi szervezetek megalakulásával és széleskörű elterjedésével rendült meg, majd a transznacionális vállalatok feltűnésével megszűnt. Természetesen még mindig az államok a legmarkánsabb aktorai a nemzetközi viszonyoknak, de nem az egyedüli aktorai.

---

²⁶ Annan, Kofi A.: „Mi a népek” az ENSZ szerepe a 21. században 13. oldal
Kiadja az ENSZ Tájékoztatási Főosztálya együttműködésben a Magyar ENSZ Társasággal 2000.

Az 1648-as vesztfáliai békével kialakult államközpontú felfogás tehát fokozatosan átalakulóban van.

A következőkben megpróbálom áttekinteni a nemzetközi politika történetét abból a szempontból, hogy kik voltak a nemzetközi viszonyok meghatározó szereplői.

A harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét megelőzően a nemzetközi politika színterét az univerzális birodalmak uralták, egyrészt a pápaság, másrészt a Német-Római Császárság, amely a Római Birodalom jogutódjának tekintette magát, bár tényleges uralmát nemigen tudta a Nyugat-Európán kívüli területekre kiterjeszteni. A XI. századtól a XIV. századig a nemzetközi viszonyok története az egymással rivalizáló pápaság és a császárság küzdelméből állt. A birodalom mint koncepció Nagy Sándor politikájából eredeztethető, és ez terjedt el Rómában, valamint a középkori politikai gondolkodásban is.

Ez a birodalmi modell akkor kezd hanyatlani, amikor megjelennek a nyugat-európai helyi monarchiák és az itáliai városállamok. Az itáliai városállamokban kialakuló korai polgárság mind politikailag mind gazdaságilag szemben állt a feudális viszonyokkal – így az egyházi és a világi birodalom politikai hegemóniájával is. A városállamok idővel kereskedelmi, technikai, pénzügyi központokká fejlődtek, és Európa intellektuális irányítását is kezükbe vették. Ezzel párhuzamosan igyekeztek megszabadulni a birodalmi ellenőrzéstől. A városállamok között az erőegyensúly elve dominált. Diplomáciai eszközökkel, szövetségekkel és ultima ratio jelleggel, háborúval igyekeztek megakadályozni bármelyikük hegemóniáját.

Az itáliai városállamok mellett a nyugat-európai abszolút monarchiák létrejöttét vezették az egyházi és a világi univerzális birodalmak hanyatlásához. Az európai királyságok hosszú küzdelmet folytattak azért, hogy kikerüljenek a pápa és a német-római császár gyámsága alól. Ez persze fokozatosan valósult meg, a királyok kihasználva a pápa és császár közötti viszályt, minkét hatalomtól újabb és újabb engedményeket harcoltak ki.

Végül az 1648-ban megkötött vesztfáliai béke nyomán alakult ki a nemzetközi rendszer nemzetállami modelljének gondolata, amely a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek az egyes államokat tartja. Ez a modell a szuverenitás elméletére és a territorialitás elvére épült, amelyből az következik, hogy Európa törvényesen egyenlő államok rendszere, ahol minden állam kizárólagos hatalmat gyakorolhat a saját határain belül, azaz nem rendelhető alá magasabb hatalomnak. Ez a nemzetállam-központú modell a 20. század elejéig uralkodott, sőt valójában az I. világháború után teljesebben ki. Az állami szereplőkre valójában ettől kezdve illik a nemzetállam kifejezés, mert a legtöbb állam határa megegyezett a nyelvileg, etnikailag,

történetileg elkülönülő nemzetek választóvonaláival. A birodalomszerű nemzetállamok, mint az Osztrák-Magyar Monarchia, az Oszmán Török Birodalom és Oroszország széthullottak, és helyüket a nem birodalomszerű nemzetállamok foglalták el.

A 20. század közepére ez a vesztfáliai rendszer fellazult. A nemzetállamok súlya csökkenni kezdett, a politikai integráció nyomán megjelentek a szupranacionális szervezetek, a gazdasági integráció szülöttei pedig a transznacionális vállalatok, amelyek gazdasági súlya sokszor nagyobb, mint egy-egy államé. Az így kialakult helyzetet sokan posztvesztfáliai rendszernek hívják, amelyben állami és nem állami szereplők egyaránt jelen vannak.

A második világháborút követően a nemzetközi politikai rendszerre a következő folyamatok voltak jellemzőek:

- Integrálódás
- Transznacionalizáció
- Funkcionalizálódás
- Nemzetközi intézmények számának ugrásszerű növekedése
- Szupranacionális (nemzetek feletti) és szubnacionális (nemzeteken belüli) régiók kialakulása
- Globalizáció

A gazdasági és politikai integrációk következtében kialakult az interdependencia jelensége a nemzetközi viszonyokban, amely kölcsönös függőséget jelent, és olyan helyzetre utal, amelyben az államok és az egyéb szereplők közötti kölcsönhatás a jellemző.

A nemzetközi viszonyok elméletén belül a globalizmus (de használatos a neomarxizmus, vagy világtársadalom-elmélet elnevezés is) egyik változata, az interdependenciát hangsúlyozó irányzat szerint ez a kölcsönös függés szimmetrikus függőségi viszonyokat tételez fel.

A globalizmus másik válfaja, a dependencia-elmélet viszont az egyoldalú függést hangsúlyozza a nemzetközi viszonyokban. Ez az irányzat eredetileg a dél-amerikai tapasztalatok általánosítására épült, de később kiterjesztették a harmadik világ egészére. Ez a megközelítés bírálja az egyenlőtlen fejlődési feltételeket, amelyek miatt az értékek egyoldalú áramlása tapasztalható a fejlődő országokból a fejlett országokba, és a folyamat eredményeként a gazdag országok még gazdagabbak, míg a szegények még szegényebbek lesznek.

A tapasztalatok alapján az utóbbi megközelítés a reálisabb, tehát az interdependencia valójában aszimmetrikus és egyenlőtlen függőséget jelent.

Függetlenül attól, hogy a függőséget szimmetrikusnak vagy aszimmetrikusnak vesszük, az interdependencia ténye korlátozza a nemzetállamokat: a szuverenitás abszolút jellege és érinthetlensége anakronizmussá vált. Az interdependencia a 70-es évektől globális jellegűt öltött, és az egész világra kiterjedő tendenciává vált a nemzetközi viszonyokban.

A nemzetközi viszonyok elméletén belül a funkcionalista iskolához tartozó **Daniel Mitrany**²⁷ a nemzetköziesedés eddig nem ismert mértékének következményeivel foglalkozik, és úgy gondolja, hogy a nemzetközi tevékenységek funkcionális szerveződése elvezethet a nemzetközi megosztottság teljes megszűnéséhez, végső soron pedig a nemzetek felszámolását eredményezi. Szerinte ebben a folyamatban két fázis különíthető el: az első fázisban a társadalmi, gazdaság és kulturális funkciók integrálódnak, majd ezt követi a második fázis, amely során a kollektív biztonság kialakítása történik. A nemzetközi viszonyoknak ez a funkcionalista szemlélete alapvetően eltér a hagyományos államközpontú felfogástól, mert a nemzetközi kapcsolatokban a konfliktus helyett a kooperációt tartja meghatározónak, továbbá feltételezi, hogy az integráció a nem politikai szervezetekből kiindulva is megvalósulhat.

A nemzetközi viszonyok további jellemzője az utóbbi pár évtizedben a nem állami szereplők súlyának növekedése, az államok kizárólagosságának megszűnése. Nem állami szereplők természetesen korábban is léteztek, de a nemzetközi viszonyokat közvetlenül befolyásoló képességük a II. világháború után bontakozott ki. **Galló Béla** a modern nemzetközi viszonyok szereplőit az alábbi kategóriákba sorolja:²⁸

- *Nemzetállamok*
- *Nemzetközi kormányzati szervezetek/intergovernmental organisations (IGOs):* kormányközi megállapodások alapján jönnek létre: ide tartozik többek között az ENSZ és szakosított szervei, a katonai szövetségek (NATO), Nemzetközi Valutaalap (IMF), Világkereskedelmi Szervezet (WTO).
- *Nemzetközi nem-kormányzati szervezetek/non-governmental organisations (NGOs):* olyan szervezetek, amelyeket nem kormányok hoznak létre, hanem több országból származó civil személyek, illetve szervezetek. Ebbe a kategóriába tartozik például a szakszervezetek

---

²⁷ Hivatkozik Mitrany-re Galló Béla: Bevezetés a nemzetközi viszonyokba 19. oldal
Magyar Atlanti Tanács Budapest, 1997.

²⁸ Lásd ugyanott 20. oldal

nemzetközi szövetségei, a multinacionális vállalatok, a nemzetközi szakmai szövetségek.

- *Nem központosított kormányzati szereplők:* az államon belüli regionális, városi és helyi önkormányzatok.
- *Államon belüli nem- kormányzati szereplők:* pártok, szakszervezetek, egyházak, alapítványok.
- *Egyének:* önálló cselekvési képességük erősen korlátozott az előbbi kategóriákba sorolt szereplőkhöz képest.

A nem állami szereplők számának és jelentőségének növekedése nyomán néhány szerző realitásként kezdett beszélni a világtársadalomról. A funkcionálisan összekapcsolódó transznacionális rendszerek határai nem esnek egybe a nemzetállamok határaival, és ezek a politikai határok nem képesek feltartóztatni ezen rendszerek terjedését. Létrejön egy olyan világ, amelyben a kommunikáció létrehozza az államokon belül az emberek, illetve a csoportok közötti kapcsolatokat. **John Burton**²⁹ a világtársadalmat egy pókhálóhoz hasonlítja, amelyben az államhatárok elmosódnak, megszűnik az a képzet, amely szerint minden állam potenciálisan ellenséges a többi állammal szemben. Ebben a modellben az államoknak is megvan a helye, de teret kapnak más szereplők is: nemzetközi szervezetek, transznacionális társaságok, egyének. A hatalom azonban elveszti központi helyét ebben a modellben, és a konfliktusok helyett a szereplők közötti együttműködés a meghatározó.

A nemzetközi viszonyok neofunkcionalista irányzata szerint a korunkra leginkább jellemző nemzetközi folyamat az integráció. Szerintük a folyamat elkerülhetetlenségének a magyarázata abban rejlik, hogy a felmerülő problémákra nem lehet a hagyományos módon reagálni. A jelen körülmények között csak az integráció jelenthet megoldást, amelynek először regionális integrációként, azután pedig interregionális integrációként kell működnie. A folyamat végül nem egy világkormányt, vagy világállamot eredményez, hanem a régiók közötti egyenlőtlenségeket kiküszöbölő interregionális világrendet hoz létre. Az integráció a nemzetközi viszonyokban mindinkább az együttműködés logikáját juttatja érvényre és a felmerülő konfliktusokat technikai kérdésekké szelídíti. Ez az iskola a nemzetek felszámolását ajánlja a konfliktusok kizárása érdekében, mivel a konfliktusok egyedüli forrásának a nemzetállamokat tartja, és az integráción belül nem tételez fel valódi

---

²⁹ Lásd ugyanott 22. oldal

ellentéteket. Ezt az illúziót azonban nem igazolta a valóság: gondoljunk csak az Európai Unión belül felmerülő konfliktusokra. Általánosságban elmondható, hogy egy integráció közös érdekeit mindig a legerősebb nemzetek érdekei határozzák meg, és ez természetesen konfliktusokhoz vezet az integráción belül is. A nemzeti érdek logikája tehát nem tűnik el az integráción belül, de érvényesítésének módja természetesen más, mint az integráción kívül.

A neofunkcionalizmusnak kialakult egy sajátos irányzata, amely a szubszidiaritás elvét tartja, és amely szerint ez a logika jelentheti a megoldást az Unió problémáira.

Az iskola abból indul ki, hogy a territorialitás hagyományos felfogása elavult, a határok nem az egyes államok, hanem a régiók között húzódnak, amelyek vagy valamilyen hagyomány, gazdasági logika, vagy etnikai, nyelvi azonosság alapján alakultak ki. A döntéshozatal természetes alanyai tehát nem az államok, hanem a régiók. A szubszidiarista irányzat tehát szubnacionális, azaz nemzeten belüli, azoknál kisebb egységekben gondolkodik. Ezen a ponton ellentétbe kerül az Európai Unión belül zajló integrációs folyamattal, amely a döntéshozatalt alapvetően nem a régiók, hanem a szupranacionális szervek kezébe adja, így azok még távolabb kerülnek a régióktól.

Az államok helyzete tehát alapvetően megváltozott a nemzetközi viszonyokban, elvesztették monopol helyzetüket, és ezzel egyidőben más, nem állami szereplők jelentek meg a nemzetközi politika színterén. A reálfolyamatokkal párhuzamosan módosult a nemzetközi viszonyok elmélete is: a liberalizmus (idealizmus) és az uralkodó irányzat, a realizmus mellett megjelent a globalizmus számos irányzata, amelyekről a fentiekben szó esett.

Felhasznált irodalom

- Annan, Kofi A.* : „Mi a népek” az ENSZ szerepe a 21. században, Kiadja az ENSZ Tájékoztatási Főosztály együttműködésben a Magyar ENSZ Társasággal 2000.
- Antalffy György*: A szuverenitás lényegének állam-és jogelméleti koncepciójáról, JATE Kiadó Szeged, 1967.
- Beck, Ulrich*: Mi a globalizáció? Belvedere, Szeged, 2005.
- Bódig Mátyás*: Abszolút szuverenitás, In: A mérsékelt állam eszméje és elemei, Prudentia Iuris Miskolc, 2002.
- Corten, David. C.*: Tökés társaságok világoralma, Kapu Budapest, 1996.
- Csath Magdolna*: Kiút a globalizációs zsákutcából, Kairosz Kiadó Budapest, 2001.
- Cséfalvy Zoltán*: Globalizáció 1.0, Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 2004.
- Ellwood, Wayne*: A globalizáció, HVG Könyvek Budapest, 2003.
- Galló Béla*: Bevezetés a nemzetközi viszonyokba, Magyar Atlanti Tanács Budapest, 1997.
- George, Susan*: A neoliberalizmus rövid története,
<http://www3.sympatico.ca/pkaslik/george.htm> 2006. 11.20.
- Giddens, Anthony*: Elszabadult a világ, Demos Könyvek Napvilág Kiadó Budapest, 2000.
- Gyórfi Tamás*: A szociális kérdés, In: Államelmélet A mérsékelt állam eszméje és elemei, Prudentia Iuris Miskolc, 2002.
- Huntington, Samuel P.*: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó Budapest, 2004.
- Kelsen, Hans*: A szuverenitás fogalmának változása, In: Államtan Írások a XX. Századi általános államtudomány köréből, Szent István Társulat Budapest, 2003.
- Kelsen, Hans*: Tiszta jogtan, ELTE Bibó István Szakkollégium Budapest, 1988.
- Kiss J. László*: Globalizálódás és külpolitika, Teleki László Alapítvány Budapest, 2003.
- Kiss J. László*: „Új világrend” felé, avagy az állam és a globalizálódás változó viszonya, Külpolitika 1999. tavasz-nyár
- Martonyi János- Náray Péter*: A transznacionális vállalatok jogállása, Konjunktúra-és Piackutató Intézet Budapest, 1986.
- Pethő Sándor*: Démosz vagy Deus, Osiris Kiadó Budapest, 2001.
- Sassen, Saskia*: Elveszített kontroll?, Helikon Kiadó 2000.
- Schmitt, Carl*: Politikai teológia, ELTE Állam-és Jogtudományi Kar Tempus kiadvány Budapest, 1992.

Stiglitz, Joseph E. : A globalizáció és visszasságai, Napvilág Kiadó Budapest, 2003.

Szamuely László: A jóléti állam ma, Magvető Kiadó Budapest, 1985.

Szigeti Péter: Világrendszernézőben, Napvilág Kiadó Budapest, 2005.